

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית

אשכול חברה ורוח
המטה לתרבות ישראל

אגף אמנויות
אמנות חזותית

תרבות ישראל באמנות החזותית
הצעה להוראה בין-תחומית:
אמנות ותרבות ישראל

תרבות ישראל

צוות כתיבה:

ציפי קוריזקי

מנהלת המטה לתרבות ישראל

רותי זוסמן

מדריכה ארצית, המטה לתרבות ישראל

רננה אברון

מדריכה ארצית, המטה לתרבות ישראל

הפקה:

לוראנס רוזנגרט, מדריכה ארצית,
המטה לתרבות ישראל

אמנות חזותית

צוות כתיבה:

ד"ר סיגל ברקאי

מפמ"ר, מנהלת תחום דעת אמנות חזותית

רוני רוקח-סגל

מדריכה ארצית לאמנות חזותית

טלי מן

מדריכת אמנות חזותית בחטיבות הביניים,
מחוז דרום

מרים נעמן

מדריכת אמנות חזותית בחטיבות הביניים,
מחוז דרום

שוש שגיא

ממונה על תחום האמנות החזותית, מחוז מרכז

אורית קורן

מדריכת אמנות חזותית, מחוז מרכז

ייעוץ והערות:

ד"ר נורית כהן עברון

המדרשה לאמנות, המכללה האקדמית בית ברל

תודות:

צבי אייזנברג, מורה לאמנות חזותית

דקלה אברהמי, מורה לאמנות חזותית

מקרא

הדרכה המיועדת למורים לתרבות ישראל

הדרכה המיועדת למורים לאמנות חזותית

מידע למורה, ארגז כלים

הצעות לפעילות בכיתה

למידה בחברותא בתחום תרבות ישראל

סדנת יצירה בתחום האמנות החזותית

טוב לדעת

המלצות ליוזמות ולעשייה משותפת בחדר
מורים ובמרחב הקהילתי הבית-ספרי

תודה לכל האמנים שאישרו לנו להשתמש
ביצירותיהם בערכה זו לצורכי הוראה.

תוכן עניינים

4	רשימת היצירות המוגדלות לתליה בגלריה בית ספרית
5	פתח דבר
6	מבוא כללי
8	על המקצוע "תרבות ישראל ומורשתו" ועל מקומו בתרבות הבית-ספרית
10	על חשיבות לימוד האמנות החזותית בבית הספר
11	אסטרטגיות חינוכיות
13	על החיבור בין תרבות ישראל לאמנות הישראלית
14	שיתוף פעולה מקצועי: תרבות ישראל והאמנות החזותית
16	מדריך למורה לאמנות חזותית ולמורה לתרבות ישראל לכיתה ו'
17	זיקת עם ישראל לארץ ישראל: חלוציות כמחויבות לאומית
21	המעשה החלוצי ודמות החלוץ
23	דמות החלוצה
25	דמות החלוץ וביטוי בכרזות
28	דמות החלוצים באמנות הפלסטית
30	השומר כדמות חלוצית
34	מחזור הזמנים: מסורת וחידוש
45	סעודה בחגי ישראל
48	ביבליוגרפיה
51	מדריך למורה לאמנות ולמורה לתרבות ישראל לכיתה ז'
52	דמותה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי: חברה ומקום כמעצבי זהות
54	דמות "הצבר" ודמותו של "שרוליק": דמויות וסמלים כמעצבי זהות
58	האדם תבנית נוף מולדתו: ייצוגי נוף ומרחב באמנות כמעצבי זהות
65	זיקת עם ישראל לארץ ישראל: מקיבוץ גלויות לריבוי זהויות
68	מקיבוץ גלויות לריבוי זהויות באמנות החזותית
74	מחזור הזמנים: השבת - בין זהות יהודית לזהות ישראלית
81	ביבליוגרפיה

רשימת היצירות המוגדלות לתליה בגלריה בית ספרית

- אברהם מלבסקי, **נשים יוצאות לעבודה**, תצלום, מעלה החמישה, ארכיון הצילומים של קרן קיימת לישראל, 1937
- ראובן רובין, **פירות ראשונים**, שמן על בד, 1923
- ארז ישראלי, **השומר הצעיר**, יציקת גבס, פוחלץ דרור וקופסת קרטון, 2006
- אריק בוקובזה, **סוכות**, הדפס רשת, 2004
- ראובן רובין, **סדר ראשון בירושלים**, שמן על בד, 1950
- דבורה מורג, **שולחן ערוך**, מיצב, מערכות כלי שולחן, בד יוטה, חוטי מתכת, נורות תאורה, 2005
- דני קרוון, **טבע דומם נטוש**, שמן על בד, 1955
- בנימין וודו, **זהות, דיוקן עצמי, רחובות**, צילום, 2009
- גל ויינשטיין, **נהלל, אובייקט קיר**, שטיחים על עץ לבוד, 2010
- דני קרוון, **אוהל (פרט)**, פסל סביבתי, בית החולים שיבא, תל השומר, 1991
- אוהד מטלון, **משפחת באביו קריית גת**, צילום, 2000
- גלעד אופיר, **לא ניתנים לצמצום**, צילום, 2004
- אייל פריד, **החלילן**, צילום, 2010
- שרגא וייל, **בתחנה של המעברה**, גואש על נייר, 1949
- מאיר פיצ'חדזה, **דיוקן עצמי עם מזוודות**, שמן על בד, 1996
- עדי נס, **ללא כותרת**, מתוך סדרת **הנערים**, צילום, 2000
- תמיר צדוק, **בורקס פילמסטילס**, צילום, 2007
- עירית רבינוביץ, **אמבֶּת**, אקריליק על בד, 2005
- אוהד מטלון, **משפחת הופמן בית, שמש**, צילום, 2004
- חזה ראוכר, **כתוב באמהרית**, שמן על בד, 2005
- יוחנן סימון, **שבת בקיבוץ**, שמן על בד, 1947
- דוב אברמסון, **חולצת שבת**, אקריליק על בד, 2007
- הדס עפרת, **מגדל בשמים**, עץ ועץ לבוד חרוכים באש, 2006
- תמרה מסל, **1. פמוטים ריקים 2. פמוטים עם נרות דולקים**, מתוך הסדרה: **כלי כסף**, צילום, 1997

פתח דבר

צוות המטה לתרבות ישראל והפיקוח על האמנות שמחים להגיש לציבור המורים והתלמידים בכיתות ו' ו-ז' את הערכה: "תרבות ישראל באמנות החזותית", שמטרתה – הצעה להוראה בין-תחומית כדגם ליחידות נוספות, שמורים מתחומי דעת שונים יכולים ליצור ולפתח.

הנחת היסוד להכנת הערכה הייתה, שיש לחשוף בפני התלמידים את תרומתה הייחודית, המקורית והרעננה של האמנות הישראלית לסוגיות עקרוניות של קיומנו כיהודים, כישראלים וכציונים; סוגיות שנדונות גם בשיעורי תרבות ישראל. בעזרת היכרות מעמיקה עם דימויי האמנות יחשפו התלמידים והתלמידות לפרשנות של אמנים למיניהם לתרבות היהודית-הישראלית המתהווה; לאתוס הציוני; למורשת החלוצים, המייסדים, מגיני הארץ ובונים; זאת, בצד לימוד מעמיק של טקסטים מילוליים בתרבות ישראל. כמו כן, הערכה מאפשרת התעמקות בסוגיות מהותיות הנוגעות במסורת, במעגל הזמנים היהודי, ברב-תרבותיות בחברה הישראלית, במגדר, בזהות, בנוף המקומי, ועוד, הן מן ההיבט של תרבות ישראל, הן מן ההיבט של האמנות.

תכנית הלימודים בתרבות ישראל מבקשת לטפח בתלמידים תחושה של "בן בית" בתרבות היהודית, ומזמינה אותם להתמודד עם סוגיות שהעסיקו דורות של חכמים והוגים, מנקודת מבטם העכשווית ותוך פרשנות אקטואלית ורלוונטית.

האמנות היא אחת הדרכים המופלאות לקרב בין עולמו של התלמיד החי כאן ועכשיו לעולמם של אבותיו ואימותיו, מאחר שהיא מטבעה בנויה כגשר בין האמן כפרט לבין החברה שבה הוא חי ופועל. מתוך התחקות אחר הלכי הרוח שהניעו את האמנים ליצור תוך כדי פרשנות אישית ואקטואלית, ילמדו התלמידים להכיר גישות שונות לתרבות, יתרגלו ריבוי פרשנויות, יתמודדו עם חשיבה ביקורתית והשוואתית ויביעו עמדות ודעות. כל אלה, אנו מקווים, יניעו למידה מעמיקה של נושאים וסוגיות בתרבות ישראל, ותונע היצירה האישית שתיעשה בסדנת האמנות.

החומרים הביבליוגרפיים העשירים המלווים את המדריך למורה יעניקו משמעות מרובדת ועמוקה לכל נושא שיידון בכיתה. זהו עולם ומלואו הנפרס בפני המורים, והם יוכלו לנצל כדי ללמוד ולהתפתח בעצמם מבחינה מקצועית. שפע רב של פעילויות לימוד, מחקר ויצירה, ושל פעולות חברתיות וקהילתיות מונחות כאן לפתחם של המורים והמנהלים. למרות השפע, אנו מקווים כי זאת תהיה רק נקודת מוצא, שממנה ימריא כל מורה אל גבהים חדשים של פיתוח יצירתי וחשיבתי.

הערכה, כך אנו מקווים, תתרום לשינוי במרחב הבית-ספרי שבו תוצג התערוכה, תעודד שיתופי פעולה בין-תחומיים ותגרום לתלמידים לחוות ולהתרגש, להזדהות ולהתריס מול סוגיות בתרבות ישראל ומול יצירות האמנות המובאות בפניהם.

אנו מאחלות לכם הנאה וסיפוק מהשימוש בערכה, ומזמינות אתכם לשתף אותנו בתוצרים ובפעילויות שתחוללו בבית-ספרכם. נשמח גם להצעות לשיפור ולקידום, לשאלות ותהיות ולתוספת מידע רלוונטי. אנו מודות לכל השותפים שעבדו וטרחו רבות להשלמת המשימה. בלי מסירותכם והתלהבותכם לא היינו יכולות להביא עבודה חשובה זו לידי גמר מוצלח.

ציפי קוריצי

מנהלת המטה לתרבות ישראל

ד"ר סיגל ברקאי

מפמ"ר אמנות חזותית

מבוא כללי

למידה בין-תחומית – מהי?

"למידה בינתחומית שואפת לערב את התלמידים בחקר נושא או בעיה המקפלים מספר היבטים, אשר בעבר מקובל היה לשייך אותם למקצועות שונים, אך 'בחיים' מופיעים הנושאים הללו במשולב וללא הפרדה.

ההפרדה מתרחשת, לא 'בטבע' אלא בחשיבה של אנשים אשר, למטרת קידום המחקר והחשיבה ה'דיסציפלינרית' הממוסדת, הבחינו בין ההיבטים השונים כדי לבדדם ולהקל על מומחים לחקור אותם. בחוויה הבלתי אמצעית של האדם, אין ההיבטים הללו נפרדים כלל ועיקר, והם מהווים חלק בלתי נפרד מן הדרך שאנו חווים, חשים ותופסים את התופעות והאירועים...

בתכנית לימודים בינתחומית שאובים נושאי הלימוד ממקבץ של מקצועות. ההקשר הרב מקצועי מניח את היסוד לזיהוי התכנים הללו על ידי התלמידים כנוגעים לחייהם, לעומת הלימוד החד מקצועי שתחומו צר יחסית, ואיננו משקף את חיי המציאות.

בסביבה לימודית בה רואים התלמידים בעליל את זיקת הנלמד למציאות, גדל הסיכוי שיגלו סקרנות בנושאים הנלמדים ומעורבות בתהליך הלמידה..."¹

שתי שיטות ללמידה בין-תחומית:

- א. שיטת החיבור
- ב. שיטת המיזוג

בערכה זו אנו מבקשים לקדם את **שיטת החיבור** לשם הוראה בין-תחומית של תרבות ישראל ואמנות.

שיטת החיבור:

"מורים בעלי רקע מקצועי שונה מתכנסים ומרכיבים צוות הוראה (אשכול). כל אחד תורם חלק משלו השייך למקצוע שהוא מומחה לו תוך תיאום עם יתר חברי הצוות. אין הכרח לשלב את החלקים הללו זה בזה, כל חלק יכול לעמוד ברשות עצמו, עם זיקה כזו או אחרת לנושא המרכזי הנלמד..."²

אם הנושא הנחקר הוא "דמותו של החלוץ בתרבות הישראלית", אזי, על פי שיטת החיבור, אפשר להכין רשימה של תת-נושאים שכל אחד מהם יילמד בנפרד, אך תהיה לו זיקה לנושא המרכזי. לדוגמה: בירור המושגים "חלוץ" ו"חלוציות" בתרבות היהודית, בחינה והערכה של מעשים חלוציים – יילמדו עם המורה לתרבות ישראל. האתוס החלוצי באמנות החזותית יילמד עם המורה לאמנות, האתוס החלוצי בזמר העברי יילמד עם המורה למוזיקה וביטויים לחלוציות בתנ"ך יילמדו עם המורה למקרא.

1. חנה שחר ושלמה שרן. **עיצוב נושאי לימוד בין-תחומיים: כיצד?**, טבריה, 1998.
2. שלמה שרן, איימי טאן, **"מבנה בית הספר והדרך ללמידה פוריה"**, הוצאת רמות אוניברסיטת תל אביב, 2007, תשס"ח, עמ' 58-59.

על פי שיטת החיבור, יודע כל מורה מה מלמדים עמיתיו, והוא יכול לאזכר זאת בשיעוריו. כך יכולים התלמידים לפתח ראייה כוללת של תחום לימודי והבנה בסיסית של הקשר בין המקצועות השונים.

הערכה כוללת:

- 24 תעתיקים של יצירות אמנות בגודל 31x46 ס"מ המיועדות לתלייה במרחב הבית-ספרי.
- תקליטור ללימוד בכיתה המכיל מצגת ובה היצירות הנבחרות לשימוש בכיתה ויצירות נוספות להרחבה והעשרה.
- מדריך למורה לכיתה ו' ומדריך למורה לכיתה ז', המיועד למורים לתרבות ישראל ולמורים לאמנות כאחד.

המדריך כולל:

- הצעות למורים לאמנות והצעות למורים לתרבות ישראל, המובחנים באמצעות סמליל מתאים. ההצעות הנפרדות למורים לאמנות ולמורים לתרבות ישראל מאפשרות ההעמקה בתחום הדעת הספציפי של כל אחד מהמורים, ובה בעת, חשיפה לתוכני הלימוד ולאופן הלימוד של עמיתו להוראה.
- המלצות לתכנון מערך ההוראה של התכנים על ידי המורים משני מקצועות הלימוד בו-זמנית, תוך הדגשת הזיקות והקשרים שבין תחומי הדעת השונים.
- המלצות להוראה ולהערכה חלופית.
- המלצות ליוזמות ולעשייה משותפת בחדר מורים ובמרחב הקהילתי הבית-ספרי.

על המקצוע "תרבות ישראל ומורשתו" ועל מקומו בתרבות הבית-ספרית

המקצוע "תרבות ישראל ומורשתו" הוא מקצוע ליבה, המשמש ציר מרכזי לאשכול מקצועות היהדות והרוח; הוא מקיים עמם זיקות גומלין ומשמש עוגן לפעילויות הפורמליות והבלתי-פורמליות של בית הספר בתחומי תרבות ישראל.

שיעורי תרבות ישראל נועדו לאפשר התמודדות עם שאלות זהות ולהעמיק את תחושת השייכות לעם, למדינה ולתרבות ישראל.

תחום הלימוד משקף תפיסה ערכית של מושגי יסוד:

- **תרבות ישראל** היא מכלול המורשת והיצירה היהודית המכוננת את זהותנו כאומה וכיחידים.
- **הציונות** משקפת את אחריותנו כעם למימוש התרבות היהודית וערכיה במדינת ישראל הריבונית.
- **זהות** מתייחסת למכלול של ידע, מקורות, ערכים, יצירה תרבותית, זיכרון משותף, סמלים, חוויות ואורחות חיים. אלה מביאים לתחושת שייכות ומחויבות לכלל; הם מכוננים ומעצבים את התודעה העצמית של היחיד בזיקתו לכלל.
- **זהות יהודית-ישראלית** מבוססת על מכלול הניסיון והמורשת של העם היהודי ושל המפעל הציוני לדורותיו. תכנית הלימודים בתרבות ישראל יוצרת תהליך דינמי, רב-ממדי, המשלב רבדים הכרתיים, ערכיים, רגשיים והתנהגותיים, הקשורים ביחסי גומלין עם קהילות ועם מעגלי שייכות. תהליך לימוד המקצוע מקשר בין הקניית ידיעות לבין שיח זהות משמעותי וחוויה קהילתית.

הדגשים:

- תכנית הלימודים מקדמת דיונים מעמיקים בנושא "הבהרת ערכים", בלי כפייטם, תוך קישור הטקסטים הנלמדים עם סוגיות אקטואליות ורלוונטיות לחייו של התלמיד, בדרך של חינוך ערכי פעיל "מהלכה למעשה".
- התכנית מקדמת לימוד פעלתני, המתאפיין בגישה הבנייתית-חקרנית, בעבודה אישית וקבוצתית, בבין-תחומיות ועוד.

- התכנית מחזקת את הקשר בין הנלמד בשיעור תרבות ישראל לבין תחומי דעת משיקים, ומקדמת יצירת זיקה מפרה ביניהם.
- התכנית מעודדת שילוב בין לימוד עיוני להתנסות חווייתית, להעשרה אמנותית ומוזיקלית, ללמידה חוץ-כיתתית ולפעילויות העשרה בלתי-פורמליות במשפחה, בחברה ובקהילה.
- הלמידה מתבצעת בשלושה ממדים: הממד ההכרתי-המושכל (ידע), הממד הרגשי-חווייתי והממד ההתנהגותי.
- הלמידה מקדמת מיומנויות חשיבה מסדר גבוה.
- מושם דגש על למידה דיאלוגית – בית-מדרשית.
- המקורות נלמדים תוך קשב לתוכנם ולרוחם, ותוך תשומת לב לפולמוסים, לפרשנויות ולהשפעות הדדיות.

הישגים מצופים:

- התלמידים יכירו מושגי יסוד, רעיונות ומקורות בתרבות ישראל, תוך ראיית הרצף ההיסטורי-לאומי שבהם נוצרו.
- התלמידים יוכלו לברר משמעותם של מושגי יסוד אלה בעיצוב מחשבה, ערכים ואורחות חיים.
- התלמידים יוכלו לברר ערכי מוסר אישי וחברתי השאובים מן המורשת היהודית, מן האתוס הציוני ומתורות מוסר אוניברסליות. התלמידים יכירו את הקשרים ואת הניגודים ביניהם וילמדו להכיר ולהוקיר ריבוי דעות.
- התלמידים יפתחו גישה דיאלוגית בלמידה: בין הלומדים, ובין הלומדים למקורות.
- התלמידים יפתחו גישה פרשנית ביחס למקורות.
- התלמידים יחזקו את יכולת הקשבה והפתיחות, וכן את הביקורת והביקורת העצמית, כחלק משיח זהות המקשר בין עולם המסורת והאידיאות לבין סוגיות אישיות ודילמות עכשוויות.
- התלמידים יהיו מסוגלים לדון במושגים ובערכים העולים מן המקורות; לבחור דרך לביטוי המושגים והערכים הללו באורחות החיים בכיתה, בבית הספר ובקהילה.

על חשיבות לימוד האמנות החזותית בבית הספר

לימוד אמנות חזותית בבית הספר כולל התבוננות, ניתוח ופרשנות של יצירות ודימויים, בצד יצירה וביטוי אישיים, המאפשרים לילדים לפתח זהות איתנה של עצמם כאינדיווידואלים מחד גיסא, ולראות את עצמם כשותפים לקבוצה הייחודית שלהם, לחברה ולתרבות שלהן הם שייכים, מאידך גיסא. דרך הלמידה באמנות מעודדת חשיבה מורכבת, שמטרתה לייצר "יש מאין". לשם כך על התלמיד לדחוף את עצמו לחיפוש רעיונות שהם מעבר למובן מאליו, להיפתח למגוון אפשרויות, ליזום חזון, לערוך ידע קודם מחדש וליצור קישורים רעיוניים חדשים.

לפיכך, לימוד האמנות יוצר קישורים בין רעיונות, בין נושאים ובין חוויות מגוונים, ומכונן מפגש ויחסיים פוריים בין אופנויות מילוליות וחזותיות.

השיח על אודות חוויות הצפייה מאפשר לתלמידים להבין את ההקשרים החברתיים, ההיסטוריים והתרבותיים שבהם נוצרו הדימויים, לדון בנושאים המתוארים ביצירות ולגבש עמדה על השקפות העולם האסתטיות, החברתיות, התרבותיות והערכיות-מוסריות שהן מבטאות. האמנות מספקת לתלמיד מודל לאיסוף מידע מרובד, תוך התחברות עם עצמו, עם חבריו ועם החברה שאלה הוא שייך. האמנות תורמת להבנת העצמי ולהבנת הזולת.

מחקרים שנערכו החל משנות ה-60 של המאה ה-20 מצביעים על כך, שהתבוננות ביקורתית בדימויים חזותיים, בשילוב יצירה אישית מפתחת מיומנויות חקירה, פתרון בעיות וחשיבה יצירתית. רכישת כלים להתבוננות בטקסטים החזותיים המקיפים אותנו במרחב החזותי היא משימה דחופה בעידן שבו שליש מזמן הערות של בני הנוער מוקדש לצפייה במסכים למיניהם, המוצפים בדימויים (טלוויזיה, מחשב, טלפונים ניידים וכו').

עם הקניית הכלים להתבוננות ביקורתית, יש חשיבות רבה גם ליצירת מרחבים שבהם הילדים מוזמנים להגיב, ליצור ולדמיון. היצירה בחומרים שונים, במגוון טכניקות ומיומנויות ובסוגי מדיה מגוונים, שנעשית בעקבות התבוננות ומחקר, מאפשרת ביטוי לשלל רעיונות ועמדות, ומקנה לתלמידים ביטחון ביכולתם להתמודד עם בעיות שונות ולמצוא להן פתרון.

התבוננות ביצירות אמנות בקבוצה ויצירה בצוות מזמנות לתלמיד התנסות בשיתופי פעולה ובהקשבה לאחר, וכך מפתחות תרבות של כבוד ושל אמפתיה לזולת, ותורמות לתחושת השותפות ההומנית עם בני אדם אחרים. האמנות תורמת לתחושת קהילתיות ומחברת בין קבוצות שונות בקהילה לצורך הגשמת מטרה משותפת.³

3. מבוסס על המאמר:

"Why Teach the Arts: Views from the Field", Shari Tishman & Barbara palley, Min-Ad: Israel Studies in Musicology online, 2008
שרי טישמן היא חוקרת מבית הספר לחינוך באוניברסיטת הארווד;
ברברה פאלי היא עמיתת מחקר במוזיאון לאמנות מודרנית בניו יורק (MOMA).

אסטרטגיות חינוכיות

- התבוננות.
- שיח גלריה: ניתוח ופרשנות, דיון קבוצתי.
- כתיבה: הפעלה עצמאית וביטוי אישי.
- יצירה בעקבות צפייה בתערוכה.

צפייה ביצירת אמנות

- התלמידים יתבוננו ביצירה אחת. תגובות הילדים ישמשו תשתית לשיחה על היצירות מהיבט רגשי ורעיוני.
 - התלמידים יתארו את היצירה הנבחרת.
 - העמקה וחקר:
 - זיהוי הדימויים החזותיים;
 - הקניית מושגים רלוונטיים משפת האמנות;
 - השוואה בין מאפייני שתי יצירות;
 - פענוח היצירות ופרשנות.
 - התייחסות להקשרים חברתיים, אידיאולוגיים, פוליטיים ואחרים.
 - בחירת שתיים-שלוש יצירות המציגות היבטים שונים על הנושא.
 - השוואה: כל קבוצה תבחר היבט אחר על הנושא ותסביר את הקשר בין התכנים לצורה ביצירה. בדיון תתקיים השוואה בין יצירות שונות.
 - התנסות בסדנת האמנות: הילד יבחר נושא ויתנסה בו במדיה שונים, לדוגמה: ציור וצילום, רישום ופיסול.
- ### הדגשים
- הקשר בין נושא היצירה, לחומר, לטכניקה ולכלים.
 - הפניית תשומת לב הילדים לבחירות שהם עשו בהשוואה לבחירות של האמנים ביצירותיהם.

- הקניית מסגרת וזמן לביטוי מילולי של הילדים בהקשר ליצירות שלהם.
- הצגת דרכי מבע שונות לאותו הנושא.
- הצבת עבודות התלמידים במרחב תצוגה.
- שיח ביחידות או בקבוצה על העבודות המוצגות, תוך שימוש במושגים משפת האמנות.

הישגים מצופים

- התלמיד יגלה יכולת הבעה אישית, וכן יכיר ויתנסה בטכניקות ומיומנויות שיביאו אותו לידי יצירה מושכלת ומודעת.
- התלמיד יוכל להביע דעה אישית ולהקשיב מתוך כבוד לזולתו. כמו כן, יכבד את יצירת זולתו, וייתן במה מכובדת לעבודתו שלו.
- התלמיד יכיר את המדיום החזותי ואת המילולי, ויראה את הטקסט החזותי כחלק מתוכני הלימוד.
- התלמיד ישוחח על עבודתו במושגי שפת האמנות, תוך שימוש באוצר מילים מגוון, ויקשר אותה לתכנים שעלו מתוך ערכת "תרבות ישראל באמנות החזותית".
- התלמיד יכיר יצירות אמנות ישראלית המתייחסות להיסטוריה היהודית-ציונית.
- התלמיד יפתח כלים ביקורתיים כלפי המסרים החזותיים שלפניו.
- התלמיד ידע להשוות בין יצירות, ולהבחין בין יצירות בעלות משמעויות ותכנים שונים.
- התלמיד יעשיר את עולם המראות והמושגים המילולי והחזותי שלו.
- התלמיד יפתח יכולת עבודה קבוצתית, וכן ריכוז והתמודדות עם משימות עצמאיות.
- התלמיד יפתח חשיבה ואינטליגנציה חזותיות.

על החיבור בין תרבות ישראל לאמנות הישראלית

ההוגה מרטין בובר קורא בנאומו על בימת הקונגרס הציוני החמישי, 1901, ל"שילוב ידיים" בין האמנות ליהדות.

לדבריו: **"ביצירה האמנותית בא לכלל ביטוי כל המייחד את הלאום, לפיכך, האמנות שלנו היא הדרך היותר טובה להתוודע אל עצמנו כעם. אנו נביט בה ונכיר את עצמנו".**

מקצוע תרבות ישראל עוסק במכלול המורשת והיצירה היהודית, הציונות וסוגיות של זהות, או כפי שמכנה זאת בובר **"כל המייחד את הלאום"**. ניתן להתוודע לעניינים אלה בדרכים שונות ובמידה מגוונים, ובכללם, באמצעות האמנות, שעל פי בובר – זו הדרך המועדפת.

תרבות ישראל מספקת טקסטים אין-ספור, הבוחנים את הדרך הנכונה לחיים ראויים, המבוססים על אחריות אישית וחברתית, ועל ערכי צדק ושלום, בחתירה לחברה שטוב לחיות בה.

גם לאמנות מטרות דומות, הבאות לידי ביטוי ביצירות עצמן, ובאמירות של היוצרים:

בוריס שץ, ממייסדי "בצלאל" סיפר על חלום "בצלאל" שלו במילים אלה:
"חלמתי כת של אמנים בעלי רוח הקודש, בני-חורין... כולנו חיים 'בשבת אחים' ורק תעודה אחת לפנינו: להראות לבני-האדם מה נאה הוא וחיבי עולמו של הקדוש-ברוך-הוא, וכמה אושר צפון להם לבני-האדם לכשיתחילו לחיות כאנשים".

רומן רולן טען כי **"תפקידו של האמן הוא ליצור את השמש בשעה שאיננה"**.

משה גרשוני אמר כי **"הצעקה של היחיד היא הצידוק היחיד לחברה. ויצירות אמנות הן ההצדקה היחידה לקיום בתוך אי-הצדק והמלחמות"**.

אנדרה מורואה גרס כי **"האמנות היא ניסיון ליצור אנושיות לצדה של המציאות"**.

הערכה שלפניכם מבקשת לחבר בין התכנים והסוגיות בתרבות ישראל לתכנים וליצירות אמנות של התרבות הישראלית, כדי לעודד חשיבה ולמידה מרובדת ובין-תחומית של נושאים משותפים.

הערכה מציעה 'מפגש' בין הטקסטים מתרבות ישראל לבין הטקסטים החזותיים העולים מיצירות האמנות הישראלית.

במפגש זה יתבקשו הלומדים לקרוא, להבין ולחוות את התפיסות הערכיות של מושגי היסוד בתרבות ישראל, לפרש אותם בדרכים מגוונות, ולגבש תפיסת עולם אישית, המבוססת הן על טקסטים מילוליים, הן על טקסטים חזותיים.

שיתוף פעולה מקצועי: תרבות ישראל והאמנות החזותית

לתרבות ישראל ולאמנות החזותית יש מטרה משותפת: לעצב את התרבות ואת האקלים החינוכי בבית הספר כך שישקפו את תרבות ישראל על היבטיה הרעיוניים והחזותיים.

כדי להשיג במשותף מטרה זו, חשוב מאוד:

• לבנות מנגנון קבוע של שיתוף פעולה בין המורה לאמנות לבין המורה לתרבות ישראל:

- מפגשים קבועים במסגרת זמן משותפת בתוך מערכת השעות.
- בניית תכנית עבודה משותפת תוך תיאום לו"ז ההוראה והצגת ההיבטים השונים של כל תחום דעת.
- למידה משותפת של הנושא: התכנים, שפת האמנות וכו'.
- שיתוף כלל המורים בעשייה המשותפת.

• להציג תוצרי למידה במרחב הבית-ספרי:

- תוצרי הלמידה החזותיים והמילוליים יוצגו זה בצד זה בתערוכה בית-ספרית.
- התערוכה תאפשר צפייה חופשית של תלמידים משכבות גיל שונות.
- התערוכה תפעיל את קהילת בית הספר ותזמן פרשנויות נוספות, הן בתחום האמנות, הן בתחום תרבות ישראל.
- מומלץ שהמורה לאמנות יכשיר קבוצת "אוצרים צעירים" שייבנו במשותף הדרכות וינחו בשתי התערוכות את תלמידי השכבות השונות.

שני תחומי הדעת יילמדו תוך בחינה, הכרה ולמידה של זיקות ויחסי גומלין הקיימים בין תחומי הדעת, ובלי לטשטש את אופיו הייחודי של כל אחד מהתחומים.

ההצעה מתייחסת לתכנים הבאים בתרבות ישראל:

• כיתה ו':

- דמות החלוצ
- מחזור הזמנים: מסורת וחידוש

• כיתה ז':

- חברה ומקום כמעצבי זהות
- מקיבוץ גלויות לריבוי זהויות
- השבת

אין ערכה זאת תחליף לתכנית הלימודים בתרבות ישראל. הערכה נועדה לאפשר למורה לתרבות ישראל להעשיר, לגוון ולהוסיף על הנלמד על פי תכנית הלימודים. כמו כן, המורה לתרבות ישראל לא ילמד את החלקים הקשורים למורה לאמנות, אלא ייוועץ בו ויבנה אתו יחד מסגרת לפעילות משותפת.

יצירות האמנות ישמשו את המורה לאמנות ואת המורה לתרבות ישראל:

• בשיעור תרבות ישראל:

- כמקור להפקת מידע על אירועים היסטוריים מיתוסים ואתוסים;
- כמקור לבירור ערכים תרבותיים: חברה, זמן ומקום;
- כפרשנות של מושגים וערכים;
- כביטוי להלכי רוח תקופתיים.

• בשיעור אמנות:

- כדרך להכרת דרכי ההתנהוות של האמנות החזותית המקומית;
- כמקור להכרת מושגים וערכים: חברה, זמן ומקום;
- כביטוי לחשיבה פרשנית של אמנים על ערכי התקופה והלכי הרוח הקיימים בה;
- כדרך להקניית כלים לקריאה ביקורתית של דימויים חזותיים;
- כגירוי לעבודה יצירתית המאפשרת עיבוד ותגובה אישיים לנושאים הנלמדים.

מדריך למורה לאמנות חזותית ולמורה לתרבות ישראל לכיתה ו'

ההצעה להוראה בין-תחומית בכיתה ו' מתמקדת בשני צירי תוכן מתכנית הלימודים בתרבות ישראל:

א. זיקת עם ישראל לארץ ישראל: חלוציות כמחויבות לאומית.

ב. מחזור הזמנים: בין מסורת לחידוש.

את הלמידה בשני צירי תוכן אלה ינחו המטרות הבאות:

מטרות בתחום תרבות ישראל

- התלמידים יבררו את המושגים: אחריות, מחויבות, חלוציות, ואת הזיקה ביניהם בשלושת ממדי הלמידה.
- התלמידים יזהו מעשים חלוציים בעבר ובהווה ויעריכו את תרומתם לחברה ולמדינה.
- התלמידים יציעו מעשים חלוציים בסביבתם הקרובה ובקהילתם.
- התלמידים ידונו ברבדים השונים של חגי ישראל.
- התלמידים יבחנו רבדים בחגי ישראל מההיבט של מסורת וחידוש: אחריות אישית, אחריות משפחתית ואחריות לאומית.

מטרות בתחום האמנות החזותית

- התלמידים יתארו ויסבירו את התפיסות הערכיות במושגים "אחריות" ו"מחויבות" הבאות לידי ביטוי ביצירות אמנות העוסקות בחגים וביצירות אמנות הדנות בערך החלוציות.
- התלמידים יביעו עמדה על אופני היצירה של התרבות החזותית כביטוי לערכי התקופה, ויזהו רעיונות והלכי רוח העוסקים בדמות החלוץ ובדימויו.
- התלמידים יחקרו את חגי ישראל באמצעות יצירות האמנות, ויעמדו על הישן והחדש הנראה בהם: מה נלקח מהמסורת ומהו החידוש?
- התלמידים יעבדו, יגיבו ויפרשו את המושגים והרעיונות שעלו מחקירתם את הדימויים החזותיים באמצעות יצירה אישית.

זיקת עם ישראל לארץ ישראל: חלוציות כמחויבות לאומית

מבוא

דמות החלוץ הייתה דמות מרכזית באידיאולוגיה הציונית, שתורגמה לשפה חזותית לשם העברת מסר תעמולתי.

מהמאה ה-19 עד שנות העשרים של המאה ה-20, הביטויים החזותיים של החלוץ השתנו בהתאם לנסיבות היסטוריות ולאופיים של העולים לארץ ישראל.

באמצע שנות העשרים הפך הדימוי האוטופי של החלוץ לדימוי מיתולוגי – לא עוד דמות האיכר האירופי ולא עוד דמות התימני כביטוי להתגלמות היהודי החדש. במקומם נוצרת דמות של חלוץ, המורד בנסיבות ההיסטוריות ויוצא לכבוש את הארץ תוך מאבק בביצות, בערבים ובשלטון העוין. תכונותיו: התלהבות, הקרבה עצמית, נכונות להילחם על אדמתו, מוסריות ואהבת החיים.

החלוץ הוא בעל חזון, ורואה את עצמו כמי שהולך בראש המחנה.

(מבוסס על "הציונות בראי הזמר והסמל – הדרכה בסביבת למידה ממוחשבת", עמ' 31, "דמות החלוץ").

מידע למורה

חלוציות היא מעשה ראשוני של אדם או קבוצה. המונח מתייחס לרוב לפעולה הנוגעת לתחילת התיישבות, הגעה לשטח חדש לצורך בחינתו או בנייתו, מחקר או פיתוח חדשים בתחומם.

חלוץ הוא אדם פורץ דרך בתחומו, המושג "חלוץ" מיושם בתחומי דעת שונים, למשל: במדע – "מחקר חלוצי", באמנות – "אוונגרד" הוא מעשה חלוצי, ראשוני ואחר מהקיים.

יעדים באמנות

- התלמידים ידונו ב"סיפור החלוצי" כפי שהוא מוצג ביצירות שבערכה.
- התלמידים יחקרו את מאפייני דמות החלוץ באמנות ויבררו מושגים ופרשנויות שונות.
- התלמידים יבררו השפעות גומלין בין תפיסת החלוץ בהווי התרבותי ובין תפיסתו באמנות החזותית.
- התלמידים יפתחו את עולמם היצירתי, ואת כושר החשיבה הקוגניטיבי והפרשני שלהם, כמו גם את יכולת הביטוי האישית באמצעי המבע של היצירה האמנותית.

תהליך ההוראה-למידה:

- התבוננות ביצירה ותיאור חוויה או הרגשה אישית הנוצרת בעקבות ההתבוננות.
- תיאור מילולי של היצירה לפרטיה.
- פעילות מידענית: הסיפור החלוצי, הרקע והמידע הנוגעים ליצירת האמנות.
- כתיבה: אילו תחושות מעוררת בך היצירה? כיצד מובע ערך החלוציות ביצירה?
- פרשנות – דיון קבוצתי.
- סדנת יצירה.

המלצות לתוצרי למידה אפשריים:

- יצירה חזותית של "מעשה חלוצי" בעבר ו/או בהווה.
- יצירה חזותית של דמות החלוץ בעיני התלמיד, בעבר ו/או בהווה.
- ניתן להתנסות במגוון טכניקות על פי תמונות החלוצים שבערכה: עיבוד ממוחשב של התמונה, מגזרות, פיסול הדמויות בחמר, בחוטי ברזל או בעיסת נייר, פסיפס מחומרים שונים, תבליט על פי התמונה, ועוד.
- העבודות יוצגו במרחב בית הספר.

יעדים בתרבות ישראל

- התלמידים יבררו את המושג "חלוציות" ואת האידיאולוגיה החלוצית לאורך הדורות.
- התלמידים יביעו עמדה על הפרשנויות השונות של המושג (בטקסטים עיוניים, בזמר ובאמנות).
- התלמידים ינתחו ויעריכו מעשים חלוציים בעבר ובהווה, על רקע הגדרת המושג חלוציות.
- התלמידים יציעו פעילויות ומעשים חלוציים בקהילה.
- התלמידים יישמו הצעה למעשה חלוצי בקהילה, ידווחו על הישום ויעריכו אותו.

תהליך ההוראה-למידה:

- התחברות חווייתית-רגשית לנושא.
- התנסות לימודית בשלושת ממדי הלמידה.
- לימוד בחברותא.
- לימוד מהלכה למעשה: הצעות מעשיות ליישום המושג ויישומם בפועל.

המלצות לתוצרי למידה אפשריים:

- תיאור מילולי של מעשה חלוצי בעבר ו/או בהווה, והבעת עמדה אישית על המעשה.
- תיאור מילולי של דמות החלוץ האידיאלי בעיני התלמיד, בעבר ו/או בהווה.
- בחירת שיר מהזמר העברי המתאר חלוצים או מעשה חלוצי, והנמקת הבחירה.
- משחק קופסה בנושא החלוציות, על פי ההנחיות במאגר המשימות לתרבות ישראל (ראו עמ' 38-33).
- הצעה מעשית ליישום החלוציות בתחום בית הספר והקהילה.

מבוא: "חלוציות כאחריות לאומית"

"מה זאת חלוציות? זוהי הכרה בשליחות היסטורית והתייבבות ללא תנאי וללא רתיעה מכל קושי וסכנה – לרשות השליחות הזאת. [...] חלוציות – זהו הכישרון המוסרי וההכרח הנפשי לחיות יום לפי צו המצפון ולפי תביעת הייעוד" (דוד בן גוריון).

אנו צריכים להקים דור, שלא יהיו לו אינטרסים ולא הרגלים. מטיל ברזל סתם. גמיש – אבל ברזל. מתכת, שאפשר לחשל ממנה כל מה שיש צורך בו בשביל המכונה הלאומית. חסר גלגל? אני הגלגל. חסרים מסמר, בורג, גלגל תנופה? קחו אותי. צריך לחפור אדמה? אני חופר. צריך להיות חייל? אני חייל. משטרה? רופא? עורכי דין? מורים? שואבי מים? בבקשה, אני עושה את הכל. אין לי פרצוף, אין פסיכולוגיה, אין רגשות, אין לי אפילו שם: אני האידיאה הטהורה של שירות, מוכן לכל, איני קשור בשום דבר; אני יודע רק ציווי אחד: לבנות. ז'בוטינסקי: "אין בני אדם כאלה". טרומפלדור: "יהיו!" (על פי זאב ז'בוטינסקי)

החלוצים והחלוצות שהגיעו לארץ ישראל בעליות הראשונות עסקו ברובם בחקלאות, בבניין ובסלילת כבישים. רובם סבלו מתנאי חיים קשים כגון רעב ומחלות, או עימותים עם התושבים המקומיים. חלקם הקימו מסגרות חברתיות חדשות שהושפעו מרוח השיתופיות של הסוציאליזם באירופה. עבודת האדמה הייתה קשורה באופן הדוק להתחדשות הציונית בארץ ישראל.

החלוצים התיישבו ויסדו צורות התיישבות שונות, כגון: עיר, מושבה, קיבוץ ומושב (בעלייה הראשונה רבים מן העולים הצטרפו ליישוב הישן בארבע ערי הקודש, ורק חלקם פנה להתיישבות החקלאית).

דמות החלוץ מסמלת את חזרתו של העם היהודי לארצו לאחר אלפיים שנות גולה, ואת הגשמתם בפועל של הכיסופים לציון.

טוב לדעת – על אמונות וחלוציות

האמונות הציונית, ובכלל זה האמונות שעסקה באתוס ובביטויים של דמות החלוץ, הייתה "אמונות מגויסת": האמנים התגייסו לרעיון, קיבלו על עצמם אחריות וראו עצמם כמחויבים ושותפים לעיצוב דמותו של החלוץ – היהודי החדש. האמונות "צירה" את העבודה החלוצית כחוויה מרגשת; היצירות שעסקו בבניין הארץ תיארו את עבודת הכפיים הקשה והאפורה כזהרת ונכספת.

המעשה החלוצי ודמות החלוץ

זולטן קלוגר, חלוצים בונים את מבנה הבטון הראשון בקיבוץ דברת, תצלום, לשכת העתונות הממשלתית, 1946

הצעות לפעילות בכיתה

שאלות לדיון

- במעשה חלוצי קיימים כמה מרכיבים חשובים: ראשוניות, פריצת דרך, היענות לאתגרים חדשים, תרומה לחברה, התמסרות והקרבה.
- אילו מרכיבים של המעשה החלוצי מצויים בתמונה זו?
- האם זהו מעשה חלוצי? מדוע?
- האם מעשה חלוצי זה רלוונטי בימינו? מדוע?

שאלות לדיון

- כיצד מוצג הסיפור החלוצי?
- מה נושא הצילום?
- מי המצלמים?
- מהי זווית הצילום?
- האם הדמויות מצולמות במלואן?
- האם הן מעוררות הזדהות/מחאה/ביקורת?

סדנת יצירה

צור "מעשה חלוצי" על פי הגדרתך, או על פי התרשמותך מהתצלום של זולטן קלוגר או מתצלומים אחרים. תאר "חלוצי" או "חלוצה" כפי שאתה מדמיון אותם. כמו כן, התייחס ליחסים בין החלוצי לחלוצה ובינם לבין סביבתם. ניתן להתנסות במגוון טכניקות, על פי תמונת החלוצים של זולטן קלוגר, או על פי תמונות אחרות המתקשרות לנושא: עיבוד ממוחשב של התמונה, מגזרות, פיסול הדמויות בחמר, בחוטי ברזל או בעיסת נייר, פסיפס מחומרים שונים, תבליט על פי התמונה, ועוד.

חברותא

מצאו בספרי הלימוד שלכם תיאורים שונים של מעשים חלוציים בעבר ובהווה ודונו בשאלות הבאות:

- במה עסקו החלוצים בעבר ובהווה? מה היו המעשים החלוציים שלהם?
- מיהו החלוצ/ה האידיאלי/ת לדעתכם? מה מאפיין אותו/ה?
- כתבו את עמדתכם והציגו אותה בכיתה.
- הציגו את עבודתכם הכתובה בצד היצירה שלכם בשיעור אמנות.

דמות החלוצה

אברהם מלבסקי, נשים יוצאות לעבודה,
תצלום, מעלה החמישה, 1937, ארכיון הצילומים של
קרן קיימת לישראל

יוחנן סימון, אימהות וילדיהן בקיבוץ, שמן על בד,
שנות ה-40

מידע למורה

חלוצות בקיבוץ: חלוצות רבות שילבו בין עבודה במשק החקלאי לבין גידול הילדים, וגם השתתפו בהגנה על היישוב. נשים רבות שירתו במחתרות ובפלמ"ח ותרמו לביטחון המדינה.

האמהות גידלו וחינכו את ילדיהן ה"צברים" ברוח החזון הציוני והתגייסו למפעל הלאומי של הקמת המולדת.

"בדור הצבריות שנוולדו והתחנכו בארץ בשנות השלושים והארבעים - חלו התפתחויות נוספות במעמדה ובאופייה של האישה. הפלמ"חניקית הג'דע, ובגלגול צה"לי מאוחר יותר, 'הנח"לאית', 'מקפלת המצנחים', או 'הפקידה הפלוגתית'. חלק מסממניה הלשוניים והחזותיים של דמות נשית זו היו גברים יותר בעליל וביטאו את פריצת הגבולות של המודל הנשי היהודי המסורתי" (עוז אלמוג, פרידה משרוליק, 2004).

הצעות לפעילות בכיתה

שאלות לדיון

- עיינו בספרי הלימוד שלכם, ומצאו מעשים חלוציים שבהם היו מעורבות נשים:
- מה ניתן ללמוד מן המתואר על החלוקה המגדרית בין תפקידי האישה לתפקידי הגבר?
- מה דעתכם על חלוקה זאת? נמקו.

שאלות לדיון

- התבוננו בצילום ובציור: כיצד מיוצגות החלוצות? האם קיים הבדל בין שתי היצירות?
- התבוננו בתמונות ותארו: מהם הערכים המיוצגים בדמויות החלוצות שביצירות?
- כיצד מתוארת הסביבה בשתי היצירות? האם הסביבה תורמת למסר? כיצד?
- כיצד מובע הערך "חלוציות" בתמונה?
- השוו בין דמות החלוץ לבין דמות החלוצה, במה דומה או שונה עיצוב דמותם?

חברותא

חשבו על מעשה חלוצי שאתם יכולים ליישם בסביבתכם הקרובה.

כתבו תוכנית פעולה:

- מטרות הפעילות.
- הסביבה שבה תיישמו את הפעילות.
- חלוקת התפקידים וחלוקת האחריות בין המשתתפים בפעילות.
- חלוקת התפקידים והאחריות בין בנים ובנות המשתתפים בפעילות.
- התוצאה המצופה של הפעילות: כיצד הפעילות תתרום לסביבה?

הציגו את הפעילות שהצעתם בפני הכיתה, ונסו לשכנע לבחור בה כפעילות שתיושם באופן כיתתי. דווחו על יישום הפעילות שתבחר על ידי הכיתה: תארו במלל את הפעילות, את ההתנהלות של התלמידים ביישום הפעילות, ואת הערכתכם את יישום ערכי החלוציות בפעילות זו. צלמו אתכם ואת חבריכם מיישמים את הפעילות בשלביה השונים. צרפו את הצילומים לעבודתכם והציגו אותה בתערוכה, בצד תוצרי האמנות האחרים.

סדנת יצירה

- חפשו נשים בסביבתכם הקרובה, שלדעתכם מייצגות חלוצות בימינו, וצלמו אותן בשעת פעילות: עבודה, צעידה, טיפול בילד וכו'.
- התייחסו לזוויות הצילום, לאור וצל, לריבוי או מיעוט דמויות, לפרספקטיבה, לקומפוזיציה, לחיתוך הפריים וכד'.
- השוו את דמויות הנשים שצילמתם לדמויות הנשים והאימהות שבתמונות.

דמות החלוץ וביטוי בכרזות

שרגא וייל, בחירות לכנסת הראשונה, כרזה, 1949,
באדיבות ארכיון השומר הצעיר, יד יערי ©

כרזת תעמולה של קק"ל, ניו יורק, 1930 בקירוב
(ספריית בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו יורק)

טוב לדעת: כרזה

כרזה היא אמצעי חשוב לתקשורת חזותית. היא משמשת תקציר מסכם ומייצג של רעיון. הכרזה אינה סתם "סיכום רעיון תלוי על קיר", אלא כלי תקשורת המאפשר דו-שיח ישיר עם קהל. הכרזה מורכבת ממרכיב מילולי וממרכיב חזותי.

מאפייניה של הכרזה:

- הכרזה היא צורת ביטוי גרפית של מסרים.
- הכרזה משלבת בין טקסט לדימוי חזותי, כדי להעביר מסר קליט וברור.
- הכרזה מוצבת במרחב הציבורי וניתן לראות אותה למרחוק (מתוך: מס"ע מופ"ת סובב עולם).

מידע למורה

הכרזה היא צורת ביטוי גרפית-אמנותית. האידיאולוגיה הציונית עשתה בה שימוש רב, והיא עסקה לרוב בתיאור מעשי היום-יום על פי החזון הציוני. הכרזות שימשו כשופר להעברת מסרים של החברה הציונית הקולקטיבית: לקריאה לגיוס סכומי כסף ותמיכה במפעל הציוני; לעלייה ולהתיישבות, לחינוך להגשמה חלוצית ועוד.

הכרזות חיברו בין היחיד לקולקטיב. הן דיברו על תרומה משותפת לקרן היסוד, על קניית תוצרת ממשק עברי, על יישוב הנגב - עניינים המעניקים משמעות לעשייה הציונית ומפיחים בה זהות חברתית לאומית. מבחינת תוכן, הכרזות עסקו ברעיונות ובאירועים שהיו בתקופה ההיא: הקמת המדינה, ההעפלה, העליות, החיים במעברות, השואה, וכן גם נופי הארץ, ששימשו מראה מקום של ארץ שאליה נכון צריך וכדאי להגיע.

הכרזות מציגות את התהוות "החלוץ" ה"עברי החדש", מציירות את אופן היווצרותה של מציאות, ומעלות על נס את ההתגייסות אל הדגל ואת ההיענות לחלום.

הצעות לפעילות בכיתה

שאלות לדיון

- מדוע, לדעתכם, מוצגים החלוצים כאנשים צעירים? האם אנשים מבוגרים יותר יכולים להיות חלוצים? מדוע?
- מהם המעשים החלוציים המתוארים בכרזות? האם ומדוע הם מעשים חלוציים?
- האם מעשים אלה רלוונטיים גם בימינו? מדוע?

חברותא

- חפשו באינטרנט כרזות ציוניות שונות או ציורים שבהם מוצג החלוץ כדמות אידיאלית.
- הסבירו מהו המסר בכל אחת מהכרזות, בהקשר לתקופה שבה נוצרה. בתשובתכם התייחסו למעשים החלוציים ולחשיבותם.

שאלות לדיון

- כיצד מוצג החלוץ בכרזות שלפניכם?
- אילו דימויים חזותיים מופיעים בצד החלוץ, ואיזה מסר הם מעבירים לנו?
- מה השתנה בעניין תרבות הגוף בין היהודי הגלותי לבין החלוץ?

המלצות למורה:

כדאי להראות לתלמידים יצירות ובהן דמותו של היהודי הישן, הגלותי, הנודד, בהשוואה לדמות החלוץ. מומלץ לחקור: מי יצר את הכרזות, מי עומד מאחורי המסר ובאילו אתרים ברשת הן מופיעות.

סדנת יצירה

צרו כרזה דיגיטלית או פיזית שתייצג את דמות החלוץ היום.

דמות החלוצים באמנות הפלסטית

ראובן רובין, פירות ראשונים, שמן על בד, 1923

מידע למורה

ניתוח תמונה: יצירתו של ראובן רובין מצוירת כטריפטך, ובה שלושה נושאים הקשורים זה בזה: בפאנל האמצעי משפחה תימנית המייצגת את "היהודי האותנטי"; מימין להם דמות החלוץ, המחזיק בידיו אבטיח ואשכול בננות; מולו דמות אישה, כורעת ברך, ומחזיקה בידיה תפוז מתוך סל תפוזים שלפניה. אישה זו מסמלת את הפריון, הן פריון האישה, הן פריון האדמה (בתולדות התרבות אלות האדמה היו תמיד נשים). בפאנלים הצדדיים: בצד השמאלי של הטריפטך רועה ערבי המחלל לצאן, ובפאנל הימני – דמות ערבי ישן על האדמה ובצדו גמל. אצל רובין תפקידי המגדר ברורים, וקיימת חלוקה מובהקת: גם הגברים וגם הנשים ממלאים את תפקידיהם המסורתיים.

טוב לדעת: טריפטך

הטריפטך היא יצירת אמנות המורכבת משלושה חלקים; בדרך כלל, שלוש יצירות אמנות שיש ביניהן קשר רעיוני או צורני.

הצעות לפעילות בכיתה

שאלות לדיון

- מיהם החלוצים ביצירה זו ומה מעשיהם החלוציים?
- האם, לדעתכם, דמויות נוספות בתמונה יכולות להיחשב חלוצים? מדוע?
- מה ניתן ללמוד מההבדלים בין הדמויות בפאנל האמצעי על עמדתו של הצייר ביחס למושג "חלוץ"? מה דעתכם על עמדה זו?

חברותא

מצאו בספרי הלימוד שלכם תיאורים שונים של מעשים חלוציים בעבר ובהווה, ודונו בשאלות הבאות:

- מהם הביטויים של אחריות ומחויבות במעשים החלוצים שעסקתם בהם?
- כיצד ניתן להמשיך ביטויים אלה של אחריות ומחויבות בימינו?

כתבו את עמדתכם והציגו אותה בכיתה. הציגו את עבודתכם הכתובה בצד היצירה שלכם בשיעור אמנות.

שאלות לדיון

- כיצד מוצגת דמות החלוץ ביצירה שלפניכם?
- האם דמות החלוץ היא בעלת זהות ייחודית או אולי היא מאפיינת "דמות על", דמות אידיאלית?
- כיצד מוצגות הנשים ביצירה? האם יש הבדלים בין הנשים השונות?
- כיצד מוצגים הגברים ביצירה? מהם ההבדלים ביניהם? במה ייחודיותם?
- באיזו סביבה ממוקמת היצירה? כיצד מוצג הנוף, החי והצומח?
- כיצד מוצגת דמותו של הערבי המופיע על שני הפאנלים הצדדיים?
- מדוע, לדעתכם, מופיעה דמותו של הערבי ומה היא מספרת לנו?

סדנת יצירה

צור באמצעות קרטונים וצבעים טריפטך משלך, העוסק במושגים המתקשרים זה אל זה, העולים מהפרשנות ליצירתו של ראובן, כגון: גלות-מקומיות, אדמה-אדם, חי-צומח-דומם, נשים-גברים, ילדים-מבוגרים, חלוצים-מהגרים, ועוד.

השומר כדמות חלוצית

דמות המנהיג על הסוס:
הקיסר הרומי מרקוס אאורליוס על סוסו,
פסל ברונזה, רומא, שנת 145 לספירה

חברי אגודת "השומר", תצלום, 1909

ארז ישראלי, השומר הצעיר, יציקת גבס,
פוחלץ דרור וקופסת קרטון, 2006

דוד פולוס, אלכסנדר זייד, ברונזה, גבעת שייך אבריק, 3 מטרים.
הפסל מוצב על בימה כפולה בגובה של כ-4 מטרים, 1940

מידע למורה

ארגון "השומר" היה ארגון הגנה שנוסד ביישוב היהודי בארץ ישראל ופעל בשנים 1909-1920. הארגון הוקם על ידי אנשי העלייה השנייה, ומטרתו המוצהרת הייתה "כיבוש השמירה" ו"כיבוש העבודה".

אלכסנדר זייד היה ממקימי ארגוני השמירה "בר גיורא" ו"השומר"; מהאישים הבולטים בעלייה השנייה ופעיל בארגוני השמירה וההגנה למיניהם. שמירה, הגנה ואחזקת נשק היו עניינים שהמהגרים והעולים מאירופה לא היו מורגלים בהם. משום כך נתפס אלכסנדר זייד כסמל לשומר העברי, חלוץ בעשייתו, מגן ושומר על הארץ.

האגנדרטה לזכרו של אלכסנדר זייד, שיצר הפסל דוד פולוס ב-1940, ממוקמת על גבעת שייך אבריק ומשקיפה על עמק יזרעאל. גובה הסוס ורוכבו כ-3 מטרים; הפסל מוצב על בימה כפולה בגובה של כ-4 מטרים. הפסל הפך במהלך השנים לסמל להגנה היהודית על ארץ ישראל ועל השטחים החקלאיים בעמק יזרעאל.

בשנים המכוננות הוצגו דמויות שומרים וחיילים כמגיני המולדת, באופן הרואי ואידילי. כיום נבחנות אותן דמויות שוב, הפעם בעיניים ביקורתיות יותר, על רקע הניסיון ההיסטורי המצטבר בהתמודדות עם מלחמות ועם המצב הביטחוני בארץ.

פסל "השומר הצעיר" של ארז ישראלי מצטט את דמותו של אלכסנדר זייד על סוסו, אך האמן בחר להציג את השומר כפורטרט עצמי מגומד.

ניתוח הפסל:

תנועת "השומר הצעיר" היא תנועת נוער שהוקמה באירופה בתחילת המאה העשרים. התנועה דוגלת בציונות, בסוציאליזם ובאחוות עמים. היא מקיימת פעילות חינוכית בלתי-פורמלית בדגש על חיי קבוצה ושיתוף בין קבוצות ובתוך הקבוצה. הפסל אינו מפגין עוצמה של גיבור ומנהיג, אלא מציג את תחושת החולשה של האמן הצעיר, שאינו מצליח להשתוות לדור המייסדים שהקימו את המדינה.

ה"גיבור" מוצג על סוס צעצוע נפוח, ואף על פי שבדומה ללוחמים מראשית ימי המדינה הוא לבוש במדים ועל כתפו הימנית רובה, סוס הצעצוע שעליו הוא רוכב מרמז, כי מדובר כאן בהתחפשות לגיבור ולא בגיבור אמיתי. האמן ה"גיבור" מרגיש שהוא בעצם ילד מגודל.

במקום כן אבן גבוה ומפואר שעליו ניצב המצביא, עשוי המעמד מארגז קרטון. האמן ניסה לומר שהשומר וסוסו ניתנים לקיפול, לאריזה ולהובלה. האריזה מעידה על משהו לא קבוע, ארעי, נייד; גרסתו של האמן מתעמתת עם הרעיון הציוני, שעל פיו היהודי שעלה מן הגולה שואף להשתרש בארץ, לחיות בה באופן קבוע ובלתי ניתן לנייד.

ציפור דרור יושבת על ראשו של הרוכב על הסוס, כמו בפסלי חוצות בכיכרות, אך כאן היא רק מדגישה את הגיחוך בדמותו של האמן.

הצעות לפעילות בכיתה

שאלות לדיון

- האם, לדעתכם, הקמת ארגון "השומר" הוא מעשה חלוצי? מדוע?
- איזו אחריות קיבל על עצמו "השומר"? מהי התרומה של מעשהו לחברה באותה התקופה?
- אילו מעשים חלוציים בימינו דומים או ממשיכים מעשים חלוציים אלה בעבר?

שאלות לדיון

- כיצד מוצג אלכסנדר זייד, ומדוע, לדעתכם, מפסל אותו הפסל רכוב על סוס?
- היכן ממוקם הפסל ואיזו משמעות נוספת מעניק לו המקום שבו הוא נמצא?
- מי הוא "השומר הצעיר" ביצירתו של ארז ישראלי?
- כיצד מגיב ארז ישראלי לדמות החלוץ המגן על הארץ?
- השוו בין דמות "השומר" אלכסנדר זייד ובין דמות "השומר הצעיר" על פי ארז ישראלי:
- באילו אמצעים אמנותיים מבטא ארז ישראלי את יחסו אל דמות השומר ההרואי?
- **הערה למורה:** יש לעודד את התלמידים לבחון את היצירות תוך התמודדות עם הביקורת העולה מהיצירה העכשווית לעומת היצירה המוקדמת.

חברותא

- קראו את שירו המלא של יהונתן גפן "יכול להיות שזה נגמר":
- אומרים שהיה פה שמח לפני שנולדתי,
והכול היה פשוט נפלא עד שהגעתי...
אמרו שפעם היה כאן חלום נהדר
אבל כשבאתי לראות לא מצאתי שום דבר...
יכול להיות שזה נגמר....**

לשיר המלא:

<http://shironet.mako.co.il/artist?type=lyrics&lang=1&prfid=166&wrkid=1561>

- השוו את השיר ליצירתו של ארז ישראלי "השומר הצעיר":
- ציינו את הדומה ואת השונה במסרים של שתי היצירות.
 - הביעו עמדה בסוגיה: "יכול להיות שזה נגמר" – האם וכיצד ניתן בימינו לממש ערכים חלוציים?
 - כתבו מאמר עמדה, הציגו אותו בכיתה ובתערוכה בצד יצירות האמנות שיצרתם.

סדנת יצירה

- חפש באינטרנט דמויות של מנהיגים על סוסים. בעקבות ארז ישראלי, צור בעזרת "פוטו מונטאז" (הרכבת כמה תצלומים שונים לתצלום אחד) פורטרט עצמי שלך רוכב על גבי סוס. אילו מאפיינים היית רוצה להעניק לעצמך בתור מנהיג/ה צעיר, או בתור גיבור/ה הרוכב על סוס?

המלצות ליוזמות ולעשייה משותפת בחדר המורים ובמרחב הקהילתי הבית-ספרי

"נהיה כולנו חלוצים וחלוצות":

חדר מורים: עבודה בחברותא: כל צמד מורים יציעו "מעשה חלוצי", שיש בו "ראשוניות", במובן של עשייה העונה על מטרות בית הספר אך עדיין אינה קיימת בו. לאחר שהתלמידים בשיעורי תרבות ישראל יציעו פעילות חלוצית בקהילה, השוו את ההצעות של התלמידים להצעות של המורים, ו/או הציגו את כל ההצעות – של המורים ושל התלמידים – לבחירה: קהילת בית הספר תבחר מעשה חלוצי אחד שברצונה ליישם כקהילה.

סביבות למידה: תערוכת תוצרים באמנות ובתרבות ישראל, שאותם יצרו התלמידים במהלך לימוד הנושא "חלוציות". קהילת בית הספר תוזמן לערב פעילות, שבו יובילו התלמידים את ההורים כאוצרים ומדריכים בתערוכה.

למידה משותפת: התכנסות בכיתות. התלמידים יציגו את משחקי הקופסה שיצרו במסגרת המשימה ממאגר המשימות, וישחקו בהם. כך תהיה כל הקהילה שותפה לידע בנושא החלוציות. לסיום כדאי להעלות לדיון את השאלה: "יכול להיות שזה נגמר"?

מחזור הזמנים: מסורת וחידוש

אורי ניר, צי יום הכיפורים, מיצב פיסולי, 2001

מבוא: "בימים ההם בזמן הזה"

"החיים על פי דרישת הזמן ובלי מסורת זהו עץ בלי שורשים שכל רוח עוקרת אותו: חיים על פי מסורת ובלי הסתגלות לדרישות הזמן – זהו עץ עם שורשים אבל בלי פרחים ופירות" (מנחם אוסישקין, הוגה דעות).

לוח השנה העברי רצוף בחגים ומועדים המלווים אותנו לאורך ההיסטוריה. נהוג להבחין בין שלושה סוגי חגים:

- א. חגים מקראיים – חגים המוזכרים במקרא: ראש השנה ויום כיפור, סוכות, פסח, שבועות.
- ב. "חגים ומועדים מדרבנן" – חגים שנקבעו במהלך הדורות בידי חכמי ישראל: חנוכה, פורים, וימי תענית כמו תשעה באב.
- ג. חגים ומועדים אזרחיים לאומיים שנקבעו על ידי מדינת ישראל: יום העצמאות, יום הזיכרון ויום השואה.

התרבות היהודית לאורך כל הדורות השכילה לשלב בין "דרישת הזמן" לבין "המסורת", וכל דור עיצב את החג על פי ערכיו, ועל פי מציאות החיים באותה התקופה. למשל, חג השבועות: בראשיתו, היה החג חג חקלאי, שסימן את

סיום תקופת הקציר. בתקופת בית ראשון ובעיקר בתקופת בית שני, נוסף לרובד החקלאי רובד ערכי של הכרת טובה, באמצעות עלייה לרגל לירושלים והבאת מנחות ביכורים לכוהנים וללוויים.

בתקופה שלאחר החורבן, כאשר לא ניתן היה עוד לעבד את האדמה ולהביא מנחות לכוהנים, הצמידו חז"ל את חג מתן תורה לשבועות, וכל הפך החג מחג חקלאי לחג רוחני, של שחזור מעמד הר סיני ולימוד התורה.

בתקופה הציונית, עם חזרת העם לארצו ולאדמתו, חידשה הציונות את המשמעות החקלאית של החג, וציינה בגאווה את הישגיה בתחום החקלאות.

שימור המסורת, מחד גיסא, וחידוש מסורות, מאידך גיסא – זהו מנגנון עתיק יומין, המשמר את החיוניות ואת הרלוונטיות של החגים בכל דור ודור.

מידע למורה

לוח השנה העברי משלב בין מחזור השמש ובין מחזור הירח. הלוח הבסיסי הוא לוח ירחי; החודשים נקבעים על פי הקפת הירח את כדור הארץ, אך הוא מתחשב גם בלוח השמשי. למשל, הוספת חודש אדר ב' בשנה מעוברת. החגים נקבעים על פי הלוח העברי, בהתאם לעונות השנה החלים בארץ ישראל.

בתורה, החודש הראשון בשנה הוא חודש ניסן. מימי חורבן בית המקדש הראשון וגלות בבבל, הפך חודש תשרי לחודש הראשון בין חודשי השנה.

שמות החודשים העבריים, שאנו מת"חסים אליהם כשמות עבריים מקוריים, הם שמות בבליים, שעם ישראל אימץ בשנות גלותו בבבל, דבר המעיד על השפעה תרבותית שהיהדות ספגה לתוכה.

בערכה זו הצעות ללמידה בין-תחומית של החגים יום כיפור, סוכות ופסח, ושל סעודת החג כמוטיב מרכזי בכל חגי ישראל.

ניתן ליישם הצעות אלה גם בחגים נוספים.

יעדים בתרבות ישראל

- התלמידים יבררו ערכים בבסיסו של כל חג ושינויים ברבדים השונים של החג.
- התלמידים יבחנו מסורות, ואת מידת הרלוונטיות שלהן לימינו, ויביעו עמדה בשאלה: מה כדאי לשמר ומה כדאי לחדש?
- התלמידים יעצבו טקס של חג נבחר בדגש על מסורת וחידוש.

תהליך ההוראה-למידה

- התחברות חווייתית-רגשית לנושא החג.
- לימוד בחברותא.
- הצעות לעיצוב טקסי חג בדגש על מסורת וחידוש.

יעדים באמנות

- התלמידים ידונו בערכים "מסורת" ו"חידוש", באמצעות ניתוח היצירות שבערכה.
- התלמידים יחקרו את מאפייני החג ואת ביטוייו בפרשנויות החזותיות.
- התלמיד יפתח את עולמו היצירתי ואת כושר החשיבה הקוגניטיבי והפרשני שלו, וייצור טקסט חזותי העוסק באחד החגים שלמד, ובערך העולה ממנו.

תהליך ההוראה-למידה

- התבוננות ביצירה העוסקת בחג, ותיאור החוויה האישית העולה מהתבוננות.
- תיאור מילולי של היצירה לפרטיה.
- פעילות מידענית: הסיפור של החג, היסטוריה, מנהגים, משמעויות וביטויים ביצירת האמנות.
- פרשנות - דיון קבוצתי.
- סדנת יצירה.

יום כיפור

מאוריצי גוטליב, יהודים מתפללים
בבית כנסת, שמן על בד, 1878

מידע למורה

מאוריצי גוטליב צייר תמונה זו בסוף המאה ה-19 בפולין. הציור מתאר קבוצת מתפללים יהודיים בעת תפילה בבית הכנסת. רבות מהדמויות המתוארות הן דיוקנאות של בני משפחתו של גוטליב. בנוסף מכיל הציור דיוקן עצמי משולש שלו: כמבוגר בשנות העשרים במרכז הציור, כנער מתבגר הקורא עם אביו יחד בצדו הימני של הציור, וכנער צעיר.

הדיהוי של הציור עם יום כיפור טמון בכתובת הזעירה "מחזור של יום כיפור", הרשומה בספר שהיהודי סמוך למרכז התמונה רכון עליו (עד למותו של גוטליב נודע ציור זה בשמות אחרים).

באחד ההספדים שנכתבו לזכרו של גוטליב, מצוין, כי הציור מתאר את תפילת יום כיפור, "קודם במקצת לתפילת נעילה". בסוף תפילת נעילה תוקעים בשופר, ובציור מופיע השופר על שולחן נמוך (בצד שמאל למטה).

המיצב של אורי ניר, **צי יום כיפור**, עושה שימוש בשופר כ"רדי מיד" (Ready-Made): שמונה אוניות העשויות מקרני אייל חתוכות ומחוטי ניילון. האמן מתייחס ליום כיפור כמועד בתרבות ישראל וליום כיפור כאחת ממלחמות ישראל: "מלחמת יום כיפור". האמן בוחר בשופר, אחד הסמלים המזהים עם יום כיפור, כדי להציג את המורכבות של היום הזה.

לשופר משמעויות מספר בתרבות ישראל:

שופר של תשובה: תפקידו של השופר להדהד ולהחריד, כאילו מכריז "שפרו מעשיכם".

שופר של מלחמה: השופר שימש כלי אזעקה, או כלי לקריאה לחיילים לצאת להתקפה, או אמצעי לכינוס המגינים.

צי האוניות המפותל מצביע על תנועה מתמדת, על שינוי. התמונה נמצאת על קו התפר שבין "היפה" לאלים, שבין "קסם והוד" למאיים ומבשר רע. התפר שבין יום כיפור כיום של תשובה, ליום כיפור כיום של פרוץ המלחמה הקשה. מיום של שאלה, בקשה ותפילה, ליום של חריצת גורלות ומיתה.

השופר הוא כלי נשיפה עשוי מקרן חלולה של חיה בעלת קרניים. ביהדות, השופר הוא תשמיש מצווה, המשמש לקיום מצוות תקיעת שופר בראש השנה. גם במוצאי יום כיפור נהוג לתקוע בשופר במהלך הקדיש שבסיום תפילת נעילה. כך הפך השופר לסמל יהודי.

באמנות היהודית ממלא השופר תפקיד חשוב כאובייקט דקורטיבי ומייצג, כקישוט על קירות בית הכנסת, על ההיכל, על מעקה עזרת הנשים, על תיבות החזן, על פרוכות ועל לוחות תפילה. בבית הכנסת העתיק בבית אלפא נראה שופר בפסיפס שברצפת בית הכנסת.

טוב לדעת: "רדי מייד" Ready-made

מונח זה מתאר אמנות הנוצרת תוך שימוש באובייקטים או בחפצים יום-יומיים, כשהם מנותקים מן ההקשר המקורי שלהם.

הצעות לפעילות בכיתה

שאלות לדיון

- כיצד זיכרון מלחמת יום כיפור משתלב ביום כיפור המסורתי?
- אילו ביטויים יש לזיכרון זה על יום כיפור ומנהגיו בימינו?
- האם, לדעתכם, נכון להזכיר את מלחמת יום כיפור במנהגי יום כיפור? מדוע?

שאלות לדיון

- השוו בין היצירה "יהודים מתפללים בבית הכנסת ביום כיפור" של מאוריצי גוטליב לבין יצירתו של אורי ניר "צי יום כיפור". כיצד מצוין יום כיפור בכל אחת מהן?
- ציינו ערכים ומסרים העולים מכל אחת מהתמונות.
- מה לקח אורי ניר מהמסורת היהודית ומה חידש ביצירתו?

חברותא

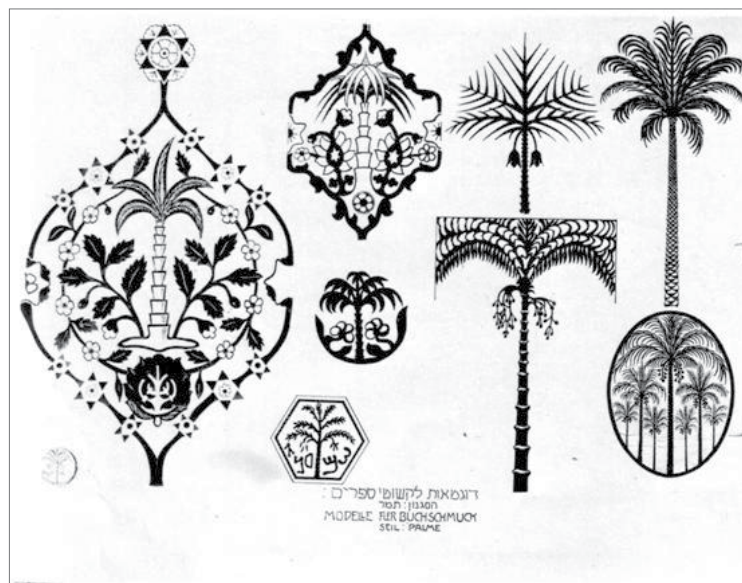
- החיבור בין יום כיפור המסורתי למלחמת יום כיפור מעצימה את "נוראותו" של היום בתרבות הישראלית. מצאו בספרי הלימוד שלכם ביטויים ליום כיפור כ"יום נורא".
- הביעו עמדתכם בסוגיה: האם נכון לחבר את מלחמת יום כיפור ליום כיפור המסורתי בימינו? נמקו.

סדנת יצירה

- בחרו באחד מסמלי החג חקרו אותו, ציינו מה הוא מסמל והציגו אותו באופן חזותי (בציור, בפיסול, בעבודת מחשב, בצילום).
- המורה ישמיע בכיתה יצירות מוזיקליות בסגנון יהודי, המתבססות על כלי נשיפה כגון קלרנית, אבוב וכד'. כמו כן, יושמע קול שופר בהקלטה או מתוך היוטיוב. התלמידים יחפשו באינטרנט יצירות אמנות שעוסקות במוזיקה. ניתן לתת דוגמאות מתולדות האמנות, המקשרות בין מוזיקה לאמנות, למשל, לוקה דלה רוביה באמנות הרנסנס, לעומת הקומפוזיציות של קנדינסקי ולעומת סדרת המגזרות "ג'אז" של מאטיס.
- צרו עבודת אמנות המקשרת בין פיוט, בין תפילה ובין מוזיקה.

סוכות

דגמים עיטוריים המבוססים על מוטיב הדקל, אמונות "בצלאל",
תחילת המאה העשרים

אריק בוקובה, סוכות, הדפס רשת, 2004

מידע למורה

הדקל או עץ התמר מזוהה ביהדות עם ארבעת המינים, שעליהם מברכים בחג סוכות: "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הָדָר כַּפֹּת תְּמָרִים וְעֵנָף עֵץ-עָבֹת וְעֵרְבֵי-נָחַל וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים" (ויקרא כ"ג, 40). כפות התמרים משמשים גם כסכך לסוכה. מאז ראשית התקופה הציונית התבסס הדקל כאחד מייצוגיה החזותיים של ארץ ישראל.

האמן אריק בוקובזה יצר הדפסים בנושא מועדי ישראל, כמחווה לאמני "בצלאל", שעסקו ביצירת כלי יודאיקה, איורים ועיטורים המתקשרים לחגי ישראל. בוקובזה מצייר סוכה העומדת על רגליים של חללית או של עב"מ, ומזכירה בית דירות ישראלי. הדגל שעל הסוכה מזכיר את דגל ישראל, אך אינו מצטט אותו במדויק. הסכך שעל הסוכה מציין בתרבות היהודית בית ארעי: "בסוכות תשבו שבעת ימים - אמרה תורה כל שבעת הימים צא מדירת קבע ושב בדירת עראי" (תלמוד בבלי, מסכת סוכה, דף ב' עמוד א').

בוקובזה יוצר בעבודתו עימות בין דירת קבע לבין דירת ארעי. הסכך מייצג את ארעיותה של הסוכה ואת נדודי עם ישראל בגולה. בוקובזה "מניח" סכך על בית - דירה האמורה להיות מקורה ומכוסה היטב, דירת קבע. לדימוי זה הוא מוסיף רגלי עב"מ, המייצגות נידות וארעיות.

בכך מרמז האמן ל"יהודי הנודד", המנוגד ליהודי הישראלי המושרש בארצו, והוא תוהה למי מהם הוא עצמו משתייך. הצבעוניות החריפה והקישוטיות הבולטת ברקע מרמזות על מסורת של אריגת שטיחים וטקסטיל, הלקוחה מתרבות המזרח, מהמסורת המוסלמית והיהודית כאחד. האריגה הייתה חלק מרכזי מאמנות בצלאל.

הצעות לפעילות בכיתה

שאלות לדיון

חפשו מידע בספרי הלימוד שלכם, והסבירו:

- מהי "דירת ארעי" על פי חז"ל?
 - מהי המשמעות של דירת קבע?
 - אילו ערכים מייצגת הסוכה?
- נסו להסביר, באמצעות מה שלמדתם, את הסוכה של אריק בוקבזה.
- אילו ערכים הייתם אתם רוצים לשמר ולהעביר הלאה, ואילו ערכים הייתם רוצים לחדש באמצעות הסוכה? מדוע?

שאלות לדיון

- תארו את הדימוי בתמונה ואת הרקע שסביבו. באיזו סביבה עומדת הסוכה?
- האם ניתן לזהות ביצירה מקום מסוים?
- מה מציאותי בתמונה ומה מדומיין?
- מה לקח האמן מהמסורת היהודית בתיאור חג הסוכות שלו, ומה חידש?

סדנת יצירה

בררו את משמעות המושג "אורנמנטיקה" או "עיטוריות". הביאו חפץ או פריט אורנמנטיקה מהבית: מפית רקומה, כלי מעוטר, בגד וכד'. ציירו או צלמו את החפץ, ואז צרו לו פרשנות משלכם. תוכלו לתאר אותו גם במגזרות בדומה ל"אמנות בצלאל", או פתחו את העבודה בעזרת הדפס שבלונה המאפשר חזרה שוב ושוב של אותו הדימוי.

צרו מקרטון, מצבעים ומחומרי עבודה אחרים סוכה, שבה מוצג רעיון הלקוח מהמסורת היהודית, ורעיון נוסף, המייצג לדעתכם את משמעותה של הסוכה היום.

חברותא

מצאו בספרי הלימוד שלכם טקסטים המבטאים ערכים המיוצגים בסוכה, ובחרו את הטקסטים שאיתם אתם מזדהים.

בחרו טקסטים נוספים המחזקים ערכים אלה, או מחדשים נקודות מבט עכשוויות.

הכינו טקס שבו ישולבו הטקסטים שבחרתם. את הטקס קיימו בסוכה הבית-ספרית שלכם.

פסח

ראובן חובין, סדר ראשון בירושלים, שמן על בד, 1950

מידע למורה

בציור "סדר ראשון בירושלים" של ראובן רובין מופיע שולחן ליל הסדר שבו מופיעים האמן (יושב בפינה השמאלית-עליונה), בנו (יושב על ידו) ואשתו (ניצבת מאחוריו), מזמין את כל מרכיבי החברה הישראלית בת הזמן ההוא, שנת 1950, שנתיים לאחר הקמת המדינה: הפלמ"חניק, החלוץ, הרב, עולים מארצות צפון-אפריקה ומשפחה תימנית. בשולחן הסדר, המאזכר גם את "הסעודה האחרונה" של לאונרדו דה-וינצ'י, מתאחדים כולם בהרמוניה סביב החג, המסורת והמנהגים היהודיים.

ברקע (בקשת מצד ימין) מציירת ירושלים האידיאלית והאלגורית, המצביעה על הקשר והמחויבות של המשתתפים בסעודה לארץ ישראל בכלל ולירושלים בפרט. השיבוץ החזותי של ירושלים בתמונת סעודת ליל הסדר "משוחח" עם הברכה המסיימת את ההגדה לפסח "בשנה הבאה בירושלים". הכיסופים והגעגועים לירושלים חוזרים ומופיעים במהלך הדורות, ואצל רובין הם מקבלים העצמה ודגש.

למורה לאמנות: ניתן להזכיר קישור אסוציאטיבי ליצירות "הסעודה האחרונה" של לאונרדו ושל עדי נס. בהקשר לסעודת ליל הסדר היהודי אפשר לספר לתלמידים, כי המסורת הנוצרית של "הסעודה האחרונה" מבוססת על מנהג הפסח היהודי. כדאי להרחיב לגבי יצירתו של עדי נס, לקשר בין העבר להווה, ולהביא את היצירה כדוגמה ל"מחווה" או ל"ציטוט" של יצירת מופת מתולדות האמנות, המקשרת את המסורת להווה הישראלית (הצבאית) כיום. התלמידים ייווכחו בקשר שנוצר, על רצף הזמן, בין שלוש יצירות (של לאונרדו, של ראובן, של עדי נס) המתייחסות לחג יהודי מסורתי, בכל פעם בפרשנות אחרת.

הצעות לפעילות בכיתה

חברותא

- עצבו הגדה לפסח שתבטא "מסורת וחדוש":
- בחרו מתוך ההגדה המסורתית טקסטים שאינכם מוכנים לוותר עליהם.
 - הוסיפו להגדה שלכם טקסטים עכשוויים, שמבטאים ערכים שהייתם רוצים להדגיש בסדר שלכם.
 - עצבו את ההגדה: הוסיפו תמונות מארחות סדר משפחתיות, או איירו את ההגדה כך שתשקף את תקופתנו.

סדנת יצירה

בעקבות ראובן רובין, עצבו סביבה ודמויות של שולחן החג שלכם, מעין "תיאטרון" מקרטון, מצבע, מבדים וממגוון חומרים, שיתאר את חווית ליל הסדר במשפחתכם.

עצבו את הסדר המשפחתי שלכם, בקומפוזיציה דומה לזו של ראובן רובין.

הדגישו את המסורת הנשמרת אצלכם, ואת החידושים הייחודיים למשפחתכם.

סעודה בחגי ישראל

דבורה מורג, שולחן ערוך, מיצב, מערכות כלי שולחן, בד יוטה, חוטי מתכת, נורות תאורה, 2005

מידע למורה

שולחן האוכל הוא אחד האלמנטים המרכזיים ב"סדר הביתי". השולחן הוא מקום כינוס, מפגש, דיאלוג והזנה, והוא מייצג את הסדר החברתי הכללי, כפי שהוא בא לידי ביטוי בתא המשפחתי. שולחן האוכל הפך לאחד מסמלי החגים השונים בתרבות היהודית, כל חג והמאכלים האופייניים לו.

בעבודה של דבורה מורג מערכות כלי אוכל עטופות בבד יוטה. הבד, המהודק לכלי האוכל, נתפר באופן ידני. מערכות כלי האוכל תלויות מן התקרה בחוטי ברזל ומסודרות כשולחן ערוך. השולחן עצמו נעדר, ורק כלי האוכל תלויים בחוסר יציבות. השולחן הנעדר מייצג את הרקע המשפחתי של האמנית: המסורת של שולחן החג נקטעה, ונותרה חסרה בחיי האמנית, עקב החוויה הקשה של היעדרותם של בני המשפחה שנספו בשואה. השולחן הוא מקום כינוס, מפגש, דיאלוג והזנה, והוא מייצג את הסדר החברתי הכללי, כפי שהוא בא לידי ביטוי בתא המשפחתי. שולחן האוכל הפך לאחד מסמלי החגים השונים בתרבות היהודית, כל חג והמאכלים האופייניים לו.

בעבודה של **דבורה מורג** מערכות כלי אוכל עטופות בבד יוטה. הבד, המהודק לכלי האוכל, נתפר באופן ידני. מערכות כלי האוכל תלויות מן התקרה בחוטי ברזל ומסודרות כשולחן ערוך. השולחן עצמו נעדר, ורק כלי האוכל תלויים בחוסר יציבות. השולחן הנעדר מייצג את הרקע המשפחתי של האמנית: המסורת של שולחן החג נקטעה, ונותרה חסרה בחיי האמנית, עקב החוויה הקשה של היעדרותם של בני המשפחה שנספו בשואה.

המלצות ליוזמות ולעשייה משותפת בחדר מורים ובמרחב הקהילתי הבית-ספרי

מסורת וחינוך בחגי ישראל

חדר מורים: בחרו אחד החגים, ונהלו סביבו "חדר מורים לומד". כל מורה יעשיר את הלמידה מתחום התוכן שעליו הוא מופקד. בררו מהם הערכים העולים מהחג, אילו ערכים תבחרו לשמר, ואילו ערכים תרצו לחדש. "תרגמו" את עבודתכם ליצירה חזותית שתבטא את הדיון. קיימו פעילות זו גם בכיתות, באמצעות המשימה: "הגדת חג: בין מסורת לחידוש" (מאגר משימות, עמ' 23-31), והציגו את העבודות היצירתיות בסביבות הלמידה. **שיתוף הקהילה:** בחרו מהצעות התלמידים טקס ל"הגדת חג - בין מסורת לחידוש", הפעילו את התלמידים ביצירת הטקס וביצירת תפאורה מתאימה לטקס. הציגו בתערוכה את עבודות התלמידים ממאגר המשימות והזמינו הורים להשתתף ולכתוב משוב בספר אורחים.

הצעות לפעילות בכיתה

שאלות לדיון

- האם, לדעתכם, יש חשיבות לסדר עריכת השולחן בחג? מדוע?
- כיצד ניתן לבטא את הרעיון של "מסורת וחידוש" בעיצוב שולחן החג?
- כיצד מייצג שולחן האוכל אצלכם בבית מסורת וחידוש? מהם המאפיינים של המסורת, ומהם מאפייני החידוש?

שאלות לדיון

- מה מייצג שולחן האוכל אצלכם בבית ובחיי המשפחה?
- מה מייצג שולחן האוכל המשפחתי ביצירה של דבורה מורג?
- מדוע לדעתכם השולחן מרחף באוויר?
- מדוע כלי האוכל עטופים ביוטה?
- ספרו על שולחן האוכל בביתכם: מאפיינים, סממנים חיצוניים, משמעויות, חוויות וכדומה.

חברותא

- ספרו לחברותא שלכם על שולחן החג בביתכם. השווו בין התיאורים:
- מצאו את השונה ואת הדומה בשני השולחנות שלכם?
- מה ניתן ללמוד מהשוואה זו?
- תארו בדרך יצירתית את המשותף ואת הייחודי בשולחנות החג שלכם.

סדנת יצירה

- סרטט "מבט על" של שולחן האוכל המשפחתי בביתך, מי יושב ליד השולחן? כיצד אתה בוחר לתאר אותו? מה המאפיינים של כל אחד מבני המשפחה? האם כלי האוכל יכולים לייצג את הדמויות היושבות סביב השולחן? איזה חומר, צבע, טקסטורה, צורה, מאפיינים את כל אחד מבני הבית?

ביבליוגרפיה

(חלק מהפריטים הביבליוגרפיים מופיעים בגרסת רשת)

דמויות מגשימות - דמות החלוץ

חלוציות

אלמוג, עוז. "חלוצה, צברית, עקרת בית, יאפית: שינויים בדמות האשה הישראלית ובמעמדה החברתי", בקורת ופרשנות 34, 2000, עמ' 19-64.

אלמוג, עוז. פרידה משרוליק, חיפה: בהט, אוניברסיטת חיפה, 2004.

הגין, עדי. חלוציות 2011: הכירו את הישראלים שעדיין מנסים להפריח את השממה, דה מרקר, 2011.

יער, אפרים. שביט, זאב. מגמות בחברה הישראלית, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2001.

מה זאת חלוציות? טרומפלדור מסביר לז'בוטינסקי, 1916.

המזכירות הפדגוגית, המטה לתרבות ישראל, "חלוציות כמחויבות לאומית - על אחריותו ומחויבותו של הפרט למען הכלל", יחידת לימוד לכיתה ו' בשילוב הלומדה "ציונות בראי הזמר והסמל", ירושלים, תשע"א.

ראמ"ה, המטה לתרבות ישראל, "מאגר משימות בתרבות ישראל ומורשתו לבתי הספר היסודיים ולחטיבות הביניים", ת"א, תשע"ג, עמ' 33-37.

על חלוציות ואמנות

ג'ו-קים, בדה. "בצלאל" של שץ: בין אייקון ציוני לאמנות עברית", הפרוטוקולים של צעירי בצלאל 1, 2007.

גלעת, יעל. "עיניים יש לחלוצה וגבות למנהיג", פנים 49, 2010.

מישורי, אליק. "שורו הביטו וראו - איקונות וסמלים חזותיים ציוניים בתרבות הישראלית". תל אביב: עם עובד, 2000.

עפרת, גדעון. "האמנות הישראלית והמסורת היהודית", הספרייה הווירטואלית של מט"ח.

צמרת, צבי. יבלונקה, חנה. העשור הראשון תש"ח-תשי"ח, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן-צבי, המחלקה לחינוך והדרכה, 1997.

ראובן רובין, פירות ראשונים, שמן על בד, 1923.

מידע נוסף:

אמנות ישראלית: <http://www.tbh.co.il/art>

דמות החלוצה

אלביום דחור, רחל. "האשה הציונית האידאלית" בתוך: התשמע קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית, מכון ואן ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד, 2001.

גופר, גילת. "האלמנט היותר מתאים לתפקיד של איכרות ופועלות חקלאיות' נשיות ציונית במושבות בתקופת העלייה השנייה", ישראל 5, 2004, עמ' 123 – 150.

מרגלית שטרן, בת-שבע. "הוא הלך בשדות" – והיא? ה'עבריה' בעיני עצמה ובעיני בני דורה", ישראל 6, 2009, עמ' 195–225.

עפרת, גדעון. "המשפחה – בין אידיליה לאלגיה", המחסן של גדעון עפרת (בלוג באינטרנט), מרץ, 2012.

עפרת, גדעון. "רחל, שרה, הגר", המחסן של גדעון עפרת (בלוג באינטרנט), ינואר, 2011.

המעשה החלוצי של שמירת הארץ – השומר כדמות חלוצית

דניאלי, יובל. "אמנות בשירות רעיון", תנועת העבודה הישראלית, אמנות תרבות הגות.

חגים ומועדים בין מסורת לחידוש

ביבר, יהואש. "בצלאל' תחילתה של אמנות ארץ ישראל", הספרייה הווירטואלית של מט"ח.

וגמן, דנה. "בוקובזה – המרגל שפיתה אותי", ארט פורטל (מאמר ברשת), מאי, 2012.

יונה, יוסי. "בוקובזה בברעם", ערב-רב (מאמר ברשת), 2012.

עפרת, גדעון. "על חורבות האמנות העממית", המחסן של גדעון עפרת (בלוג באינטרנט), ינואר, 2012 (אורי ניר, צי יום כיפור).

ראמ"ה, המטה לתרבות ישראל, "מאגר משימות בתרבות ישראל ומורשתו לבתי הספר היסודיים ולחטיבות הביניים", ת"א, תשע"ג, עמ' 23–29.

מידע נוסף:

בצלאל – ויקיפדיה.

חגי ישראל באמנות היהודית, אתר עם מצגות ברשת.

<http://assaffeller.com/category/%D7%97%D7%92%D7%99-%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C>

מוזיקה ואמנות: לוקה דלה רוביה באמנות הרנסנס, הקומפוזיציות של קנדינסקי וסדרת המגזרות "ג'אז" של מאטיס.

סעודת חג

גילרמן, דנה. אין הרבה נחת – התבוננות ביצירות של אמנים ישראליים הנעות בין שולחן החג הגלותי לבין שולחן החג המקומי, כלכליסט, 2010.

מידע נוסף:

שולחן ערוך – ויקיפדיה

תולדות האמנות, הקשרים וקישורים: ג'ודי שיקגו "The Dinner party, 1979", מרט אופנהיים "ספל פרווה" 1936, משה גרשוני "יתברך וישתבח" 1987, ארז ישראלי "ליל שישי" 2009.

מדריך למורה לאמנות ולמורה לתרבות ישראל לכיתה ז'

ההצעה להוראה בין-תחומית בכיתה ז' מתמקדת בשלושה צירי תוכן מתכנית הלימודים בתרבות ישראל:

א. דמותה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי: חברה ומקום כמעצבי זהות.

ב. זיקת עם ישראל לארץ ישראל: מקיבוץ גלויות לריבוי זהויות.

ג. מחזור הזמנים: השבת – בין זהות יהודית לזהות ישראלית.

את הלימודים בשלושת צירי התוכן ינחו המטורות הבאות:

מטורות בתחום תרבות ישראל

- התלמידים יבררו מהי זהות, ומהם מרכיבי זהותם.
- התלמידים יביעו עמדה על סוגיות של זהות בין "כור ההיתוך" לחברה רב-תרבותית.
- התלמידים ינקטו עמדה בנוגע למרכיבי הזהות היהודית והישראלית, ובנוגע ליחס ביניהם.
- התלמידים יבררו את תרומת השבת לזהות היהודית והישראלית.
- התלמידים ינקטו עמדה בסוגיית השבת במרחב הציבורי.

מטורות בתחום האמנות

- התלמידים יתארו ויסבירו את התפיסות הערכיות ביצירות האמנות העוסקות במושג "זהות".
- התלמידים יביעו עמדה על אופני היצירה של התרבות החזותית, כביטוי לערכי התקופות ולאתגרים שאיתם התמודדה החברה כ"מקבצת גלויות" וכ"רבת זהויות".
- התלמידים יזהו בטקסטים החזותיים הלכתי רוח, מחשבות ורעיונות של החברה כמעצבת זהות.
- התלמידים יזהו מאפיינים חזותיים בשבת "הישראלית" ובשבת "היהודית".
- התלמידים יעבדו, יגיבו ויפרשו את המושגים באמצעות יצירה אישית.

דמותה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי: חברה ומקום כמעצבי זהות

קריאל גרדוש, שחליק, פסל המבוסס על איור, 1956

מבוא: "שאלה של זהות"

שאלת הזהות העסיקה ומעסיקה רבים מבני עמנו. ישראל היא המסגרת המדינית שאנו אזרחים בה, משתייכים אליה ופועלים על פי חוקיה. ארץ ישראל היא מוקד הלאומיות של העם היהודי. למרות פיזורו בארצות הגולה, שמר העם היהודי על הקשר לארץ ישראל במשך כל שנות הגלות. בכל הדורות, במקומות שונים, התפללו היהודים והביעו תקווה לשיבת ציון. ברבע האחרון של המאה ה-19 החלה פעילותה של הציונות המדינית, ויהודים החלו לעלות לארץ באופן מאורגן ומסודר, ומתוך מחשבה להחיות את הריבונות היהודית בארץ ישראל. הקשר של היהודים לארץ ישראל שינה את אופיו – לא קשר דתי של המאמין בימות המשיח ובפתרון אלוהי, אלא קשר של מי שחי בארץ וצריך להתמודד עם החיים בה (על פי עזריה אלון, "האם השתחררנו מן המזוודה?"). עם השינוי בגישה, מגעגועים פסיביים לעלייה אקטיבית, שהביאה הציונות, השתנתה גם הגדרת הזהות. הציונות החלה לדבר על "יהודי חדש". יוסף ברדיצ'בסקי, במאמרו "יחיד ורבים" (1888) כתב: "האומה הישראלית כולה דמתה לאיש זקן בא בימים, אשר שיבה זרקה בו. רגליו נפוחות מרוב טלטולו בדרך, שבעצמותיו שולח רזון... גבו שחוח...". כעבור שש שנים חזרה דמותו של הזקן והופיעה בכתביו של ברדיצ'בסקי, אך הפעם כבר לא הייתה לבדה. בפתיחת מאמרו "להיות או לחדול" מתוארים שני אנשים המטיילים בין עצי היער. האחד זקן לבן שער, והאחר "בחור כארזים, מלא עלומים, והוא משכמו ומעלה גבוה מרעהו".

מאז רבו והלכו הופעותיו של צמד הניגודים בספרות ובאמנות העברית, אם כעימות בין עולם יהודי צעיר ורענן לבין זקן נחלש וגווע; אם כהנגדה בין אביזרים שונים המייצגים את שני הקטבים, כמו פרחים ושתילים רעננים מול מצבות ישנות; אם כהפשטה של הניגוד והפיכתו לעימות מושגי בין ילדות או עלומים לבין זקנה, דעיכה ומוות. זקנת היהדות נתפסה כשלילית, והנעורים הקוראים עליה תיגר הוצגו כדבר חיובי, נשאף.

יעדים בתרבות ישראל

- התלמידים יבררו מרכיבים של זהות ישראלית ומרכיבים של זהות יהודית.
- התלמידים יבחנו את מרכיבי הזהות בזהותם האישית.
- התלמידים יזהו השפעות של נוף ומקום על זהותם האישית.
- התלמידים יביעו עמדה על רעיון "היהודי החדש" בהגות הציונית.
- התלמידים יביעו עמדה על השפעת צורת ההתיישבות על זהותו של אדם.

יעדים באמנות

- התלמידים יכירו את הדימויים החזותיים שעיצבו את דמותו של "היהודי החדש" באמנות הישראלית.
- באמצעות הדימויים החזותיים יבחנו התלמידים כיצד ה"מקום" והמרחב המקומי מעצבים את דמותו ואת זהותו של אדם.
- התלמידים ישוו בין דימויים חזותיים שעיצבו זהות בעבר ובין דימויים חזותיים שמעצבים זהות בהווה.
- התלמידים יחקרו דימויים חזותיים, ויעצבו דמות בעלת זהות יהודית-ישראלית בימינו.
- התלמידים ישוו שתי תמונות "מקום": אחת מראשית התקופה הציונית, והאחרת, מהתקופה המאוחרת יותר. הם יבררו מה השתנה ומה מאפיין את תהליך השינוי.
- התלמידים יבחרו באחת מצורות ההתיישבות, ייצרו דגם שלה ויעצבו את דמותו ואת זהותו של האדם החי בה.

מידע למורה

שאלת הזהות תיבחן מתוך שתי נקודות מבט: האחת תבדוק מרכיבי זהות בדמות "היהודי החדש", דמותו של הצבר ודמותו של שרוליק. האחרת תבחן כיצד הנוף והמקום מעצבים או משקפים זהותו של אדם וזהותה של חברה, בבחינת "האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו".

דמות "הצבר" ודמותו של "שרוליק": דמויות וסמלים כמעצבי זהות

מיכה קירשנר, אבא אבן, צילום, 1996

קריאל גרדוש, שרוליק,
פסל המבוסס על איור, 1956

בנימין וודו, זהות, דיוקן עצמי, רחובות,
צילום, 2009

דני קרוון, טבע דומם נטוש, שמן על בד, 1955

מידע למורה

א. דמות הצבר

צמח הצבר הובא ממרכז אמריקה לאדמת ארץ ישראל לפני כמאתיים שנה. קליטתו בארצנו עלתה כה יפה, עד שהוא נעשה לאחד מסמלי המקום המובהקים. הצבר הופיע בציורים ובשירים של אמנים ישראליים כסמל חזותי לנוף הארץ-ישראלי עוד לפני שהשתמשו בו ככינוי וכסמל לילידי הארץ. הכינוי "צבר", כשם כללי לדור בני הארץ, החל בשנות השלושים. בשנות השלושים והארבעים, הפך הכינוי "סברס" לכינוי חיבה, והדגש היה לא רק על קוצו הדוקרניים כי אם על פריז המתוק – ממש כבני הארץ, שהחפוס החיצוני שלהם מסתיר כביכול נפש עדינה ורגישה. השוואה סמלית נוספת: כמו שהצבר צומח פרא על אדמת המקום, כך בני הארץ גדלים, כביכול, באופן טבעי מתוך אדמת מולדתם האמיתית. בעקבות תופעה זו, החלו בני התקופה, ובעיקר האמנים, להשתמש בכינוי ובסמל "צבר", ואט אט השתרש דימוי זה בתודעה הקולקטיבית.

ביטוי של הצבר באומנות

דני קרוון, **טבע דומם נטוש**: דני קרוון עושה שימוש בסוגה האמנותית "טבע דומם". באחד הקרבות במלחמת העצמאות הוא מגיע לכפר נטוש, קוטף שיח צבר ומארגן אותו, בשילוב חפצים נוספים, לצורך העברת מסר:

בהפוגה הראשונה של מלחמת העצמאות עלינו למשלט מול לטרון והקמנו את קיבוץ הראל, על יד הכפר הנטוש בית ג'ז, שם עטפו שיחי הצבר את הבוסתנים והבקתות העזובים. אני ציירתי את הנופים והכפרים הנטושים. קטפתי כף צבר גדולה שבקצה שלה פרי בשל כתום, הנחתי אותה על שק קרוע ועל ידו כד חמר שחור שמצאתי בכפר, וקראתי לציור השמן "טבע דומם נטוש". הצבר האוריינטלי של מסורת הציור הישראלי קיבל משמעות שונה, פוליטית. (דני קרוון, כלכליסט, אפריל, 2012)

בנימין וודו, זהות, דיוקן עצמי, רחובות: האמן בנימין וודו הוא אמן ישראלי בן לקהילת "ביתא ישראל", ופעיל למען הנצחת מורשת קהילת יוצאי אתיופיה בישראל באמצעות האמנות. וודו בודק את זהותו הישראלית, כאשר הוא מציב את צמח הצבר אל מול פניו ושואל: "האם אנחנו (יוצאי אתיופיה) מתחברים לזהות הישראלית או לזהויות אחרות, והאם המילים, דוגמת 'מלח הארץ', 'צבר', 'יפי הבלורית' והתואר 'כדומה', יכולות להיאמר על יהודי אתיופיה בישראל?" (אתר הבית של בנימין וודו, ויקיפדיה).

ב. דמותו של שרוליק

"שרוליק", שם חיבה מסורתי ל"ישראל", הוא דמות מצוירת שסמלה את מדינת ישראל. הדמות צוירה לראשונה בשנת 1956 על ידי הקריקטוריסט והמאייר דוש (קריאל גרדוש), ניצול שואה שעלה לישראל מהונגריה, והופיעה במשך שנים רבות בקריקטורות שפרסם ב"מעריב".

שרוליק מתואר בדרך כלל כנער צעיר עם כובע טמבל וסנדלים תנ"כיים, הלבוש במכנסי חאקי קצרים. שרוליק הוא ציוני חלוצי ונמרץ, אוהב הארץ והאדמה. חקלאי אמיץ, אשר בעת הצורך לובש מדים ויוצא להגן על מדינת ישראל, כשהוא חמוש ברובה "עוזי".

דמותו של שרוליק היא דמותו של "היהודי החדש", אנטייתזה לסטריאוטיפ של היהודי הגלותי החלש והנלעג. במלאות שנה למותו של דוש כתב לזכרו עורך "מעריב", שלום חזנפלד:

"שרוליק" [...] היה לישות שעומדת על רגלי עצמה, כסמל של ארץ ישראל היפה, התוססת התמימה וגם החצופה מעט, ממילא גם של "היהודי החדש". בגלל ההיסטוריה והדת שלנו, והיחסים שבינינו לבין העמים שקלטו אותנו בארצותיהם ובתרבותם, נוצרו במשך הדורות סטריאוטיפים, לרוב מאוד לא מחמיאים, של האדם היהודי. ביצירותיהם של גדולי הפרוזה באומות העולם, בשיר ובציור, נעו סטריאוטיפים אלה בין דמות היהודי הנווד [...] דמות טראגית מעוררת רחמים, לבין היהודי הגבנוני בעל האף העקום והשפתיים הבשרניות, שחופן שטרות תקוע לו בכיסיו. [...] כמוני כרבים במקצוע שלנו תהיתי האם הולדתו של "שרוליק", הדמות המצוירת והפופולארית ביותר במדינה במשך שנות דור, הייתה פרי הברקה גאונית פתאומית, השראה ברגע של חסד, או סוף מעשה במחשבה תחילה: החלטה מודעת ליצור אנטייתזה אמנותית, סמל חזותי שיעמוד בסתירה מוחצת לדמות הנלעגת והמתועבת שאימץ גבלס והפיץ באין ספור עותקים ולא רק בגרמניה הנאצית [...]. שרוליק [...] בבלוריתו המקורזלת, בעמידתו הבוטחת, בכובע הטמבל והסנדלים שלו, נתפס בעיניהם ובתחושתם של מעריציו הרבים כצבר האולטימטיבי. עלם יהודי צעיר, ממזר חריף וזריז, עוקצני ולוחם.

שרוליק וביטויי ביצירות האמנות

מיכה קירשנר, אבא אבן: ב-1996 מצלם מיכה קירשנר את אבא אבן חובש כובע טמבל ומחזיק בידיו צבר קטן בעציץ. אבא אבן היה דיפלומט ומדינאי ישראלי. החל משנת 1966 שימש כשר החוץ בממשלות אשכול וגולדה מאיר והתמיד בתפקיד זה עד 1974. הוא הפך בתודעה הישראלית למעין שר החוץ הנצחי. בצילום המבויים, קירשנר "מלביש" את אבן בכובע טמבל ושם בידו את העציץ עם צבר בתוכו, שני סמלים המזוהים עם "היהודי החדש", העברי האולטימטיבי. בתקופה שלפני הקמת המדינה ובראשית שנות המדינה היו שייכות דמות הצבר ודמותו של שרוליק לעולם הצעירים, בעוד הזקנים והמבוגרים ייצגו בדרך כלל את היהודי הגלותי, "היהודי הישן". לפנינו אבא אבן, אדם במיטב שנותיו, אדם שלא נולד בארץ ובראשית חייו לא חי בה, ציוני ואוהב הארץ, שנבחר לשמש כשגרירה הראשון של מדינת ישראל באו"ם. בדרך זו בודק הצלם את זהותנו, ומברר מיתוסים ואתוסים באמצעות הסמלים המייצגים אותם, כגון: מיהו ישראלי: יליד הארץ? אדם צעיר? חובש כובע טמבל? מזוהה עם הצבר?

טוב לדעת: טבע דומם

טבע דומם (באנגלית: Still life) הוא סוגה באמנות הפלסטית, שמשתמשת בתיאור חפצים דוממים שונים, טבעיים או מעשי ידי אדם - כגון צמחים, פרחים, פירות, פרטי מזון, כלי בית וכדומה.

הצעות לפעילות בכיתה

שאלות לדיון

- מדוע, לדעתכם, דמותו של שרוליק ודמות הצבר נעדרים "סממנים יהודיים"? מה זה אומר על הגדרת הזהות של הישראלי בתקופה שבה נוצרו היצירות?
- האם, לדעתכם, הגדרת זהות זאת נכונה גם היום? מדוע?
- אילו מרכיבים הייתם מוסיפים לדמותו של הצבר, כך שייצג גם את זהותכם?

סדנת יצירה

אספו אטריבוטים (אמצעי הסמלה המשמשים ליצירת משמעות וזיהוי אובייקטים ביצירת האמנות) המתאימים לדמות הצבר, כפי שהיא נתפסת בעיניכם כיום. הביאו אותם לכיתה. כל תלמיד יתחפש ל"צבר" על פי הבנתו. מיהו הצבר של היום? כיצד ניתן לסמל אותו? באמצעות אילו אטריבוטים? צלמו זה את זה, והמשיכו לעבוד על הדימויים באופן ממוחשב או פיזי ליצירת עבודת אמנות דיגיטלית, אנימציה, קריקטורה, קומיקס, איור, רישום, או צילום מעובד. נסה לדמיין את "הצבר בן זמננו" ולבטא בעבודה את עצמך כצבר.

שאלות לדיון

- מיהו שרוליק, ומה מייצגת דמות זו?
- חפשו באתרי הידע למיניהם את דמותו של שרוליק, ובדקו כיצד הוא מיוצג: אילו חפצים או דימויים חזותיים מופיעים בצדו? כיצד הוא לבוש? איזה מידע נוסף על דמותו של שרוליק הוסיפה לכם חקירה זו?
- מיהו "הצבר"? מה מייצגת דמות זו? הביאו דוגמאות חזותיות נוספות ואחרות לדמות הצבר.
- השוו בין היצירה של דוש ליצירה של מיכה קירשנר. האם המסר זהה? כיצד שואל קירשנר מהי זהות ישראלית במציאות של שנת 1996, לעומת שנות ה-60 במדינת ישראל?
- מה מסמל צמח הצבר בתמונה "טבע דומם נטוש" אצל דני קרוון?
- מדוע לדעתכם מסתיר בנימין וודו את פניו בשיח הצבר? מה לדעתכם הוא מספר לכם על עצמו? האם אתם מסכימים אתו?
- התבוננו בתמונות השונות. האם אתם מזהים ביקורת? פרטו והסבירו.
- האם הדימויים "שרוליק" ו"או"צבר" עדיין מסמלים את אופיים של היהודים או של הישראלים היום? הסבירו ונמקו.
- הציעו דימוי חזותי שלדעתכם מאפיין את "היהודי החדש" בשנות ה-2000.

חברותא

- מצאו בספרי הלימוד שלכם ובמקורות מידע נוספים טקסטים (שירים, קטעי הגות) מן ההגות הציונית, העוסקים בדמותו של "היהודי החדש". עיינו בטקסטים וגבשו עמדתכם בשאלות הבאות:
- האם היהודי "הישן", כפי שתיארה אותו הציונות, אכן היה כזה? הביאו דוגמאות ונמקו.
 - האם היהודי "הישן" היה זקוק ל"תיקון"? נמקו.
 - מדוע היה צריך "להמציא" "יהודי חדש"? כיצד זה תרם למהפכה הציונית?

האדם תבנית נוף מולדתו: "יצוגי נוף ומרחב באמנות כמעצבי זהות

א. בראשית הציונות

זאב רבן, בואו לפלסטינה, כרזה,
הדפס אבן (ליתוגרפיה), 1929

יעקב לב, כרזה לעידוד תיירות לארץ
ישראל, שנות ה-40

נחום גוטמן, פרדסים ביפו, שמן על בד, 1926

דני קרוון, אוהל (פרט), פסל סביבתי,
בית החולים שיבא, תל השומר, 1991

ב. בימיו

גל ויינשטיין, נהלל, אובייקט קיר, שטיחים על עץ לבוד, 2010

אוהד מטלון, משפחת באביו, קריית גת, צילום, 2000

אורי רייזמן, בית על גבעה, שמן על בד,
שנות השבעים

גלעד אופיר, לא ניתנים לצמצום, צילום, 2004

אייל פריד, החלילן, צילום, 2010

מידע למורה

התיישבות היא פעולה שמהותה התבססות אנשים (הנקראים "מתיישבים") במגורי קבע באזור גיאוגרפי מסוים. עם העליות הראשונות החלו להתבסס בארץ צורות התיישבות מגוונות, חלקן צורות מוכרות, כמו הכפר, עיירות הפיתוח, ערים גדולות, כגון העיר תל אביב, שהוקמה ב-1909 כעיר העברית הראשונה, וחלקן צורות התיישבות ייחודיות לארץ ישראל, כמו הקיבוץ והמושבה. היצירות שלפניכם מספרות על צורות ההתיישבות השונות, ועל חייהן של האוכלוסיות החיות בהן. הזהות היהודית-הישראלית נבחנת ביחס למקום, למרחב ולסביבת המגורים של האדם.

א. יצירות המעידות על חברה ומקום טרם הקמת המדינה

בואו לפלסטינה: כרזה לקידום התיירות לארץ ישראל. בתחתית התמונה ציטוט מתוך "שיר-השירים": "...הַגֶּשֶׁם חָלַף הָלַךְ לוֹ. הַנְּצִנִּים נָקְאוּ בְּאַרְץ עֵת הַזְמִיר הָגִיעַ וְקוֹל הַתּוֹר נִשְׁמַע בְּאַרְצֵנוּ" (ב', 11-12). הכרזה מראה את ארץ ישראל כמקום אידילי, כגן זן יפני קסום ורוגע. המבט משקיף מתוך חלון בית המקדש. דרכו נראה נוף כינרת, הרועה וזוגתו באידיליה פסטוראלית, ובצדד עדרי צאן. הכרזה מסמלת את הגישה הציונית בשנות העשרים, שראתה בעלייה לארץ ישראל הגשמת חלום ואידיאל נשגב.

נחום גוטמן, פרדסים ביפו: החל במאה ה-19 הייתה הפרדסנות לאחד הענפים החשובים בכלכלת היישוב. תפוזי "Jaffa" הם המותג הישראלי הידוע ביותר ברחבי העולם. כבר במאה ה-19, בימי האימפריה העותמאנית, החלו ערבים ויהודים לגדל בארץ ישראל פרדסי פרי הדר. הבריטים הם שאיחדו את המותג כענף לייצוא וקראו לו בשמו המפורסם. לאחר הקמת המדינה הפכה הפרדסנות לאחד הענפים החקלאיים הראשיים במשק הישראלי, ופירות הדר היו למרכיב חשוב ביותר בייצוא לאירופה ובכלכלה המתפתחת. בעשור האחרון התברר כי לא ניתן עוד להמשיך ולהחזיק בענף, בשל המחסור החמור במים, ולכן החלו גידולים אלה להצטמצם. נחום גוטמן מצייר את פרדסי יפו (שהם שם מותג בעולם), ובתוכם הוא מציג מציאות ישראלית רב-תרבותית, של התיישבות יהודית בצד אוכלוסייה ערבית החיה במקום. הציור מקרין חום, שלווה והרמוניה. הקדמה, המגולמת ברכבת הנוסעת ברקע, יוצרת הרמוניה והשלמה בין קדמה, שינוי וטכנולוגיה, ובין טבע ועבודת האדמה.

כרזה לעידוד התיירות: בכרזה זו משמש התפוז כסמל וסימן למקום - ארץ ישראל, ולזהות היהודית-ישראלית של האנשים החיים בה:

"אז אפשר לספר על הפרדסים שהקיפו את יפו, על הניחוחות המשכרים של התפוז והאשכולית, על נקישות המשאבה בלילה, על "שביל קליפות התפוזים" מאת נחום גוטמן, על "זהב הדר שמח" ו"ריח פרדסי אביב" של טשרניחובסקי, על "שובי, שובי לפרדס... עם הפריחה המשגעת" ואפילו על "סוף עונת התפוזים" [...] אפשר לספר על כל אלה ימים שלמים, אבל סבא שלי לא צריך את זה. אצלו, במקום דם, זורם מיץ תפוזים".

(תומר שלוש, נכדו של הפרדסן היפואי אביעזר שלוש, מתוך הבלוג: תל אביב-יפו, עבר, הווה, עתיד)

ב. יצירות המעידות על חברה ומקום לאחר הקמת המדינה, משנות השבעים ועד שנות האלפיים

דני קרוון, אוהל (פרט): חומרי העבודה: קרן אור שמש, מים, דשא, עץ תפוז, בטון לבן.

הפסל הסביבתי של דני קרוון מתייחס לדימוי עצי ההדר, התפוזים והפרדסים באתוס הציוני. קרוון אמר על כך:

”במרכז היצירה שתלתי עץ תפוז שהבאתי במיוחד מהפרדס של הנשיא הראשון של מדינת ישראל פחופ' חיים וייצמן. שתלתי אותו כי ידעתי שבמשך השנים כל הפרדסים שמסביב ייעלמו והוא ישמש כזיכרון למה שהיה ונעלם” (שיחה עם דני קרוון, דצמבר, 2012).

עבודתו של קרוון מעוררת מחשבה על שמירת הסביבה ועל שימור העבר ההיסטורי והציוני בתוך המרחב הישראלי העכשווי. בפסל זה מזכיר קרוון לצופים כי מרכיבי הזהות שלנו היו, בין השאר, הפרדס והתפוז. התרחבות מרחבי העיר הבנויים גרמו לכריתת הפרדסים ולשינוי הנוף מחקלאי לעירוני.

גל ויינשטיין, נהלל: נהלל הוא מושב עובדים בצפון עמק יזרעאל. המתיישבים הראשונים של נהלל היו אנשי העלייה השנייה והשלישית שעלו לארץ ממזרח אירופה. ביצירתו של גל ויינשטיין העשויה חלקי שטיחים צבעוניים, השתמש האמן בדימוי של המושב נהלל, שתוכן על ידי הארכיטקט הסביבתי ריכרד קאופמן. נהלל היה בעבר סמל להתיישבות הציונית במיטבה. דימוי חברת העובדים החקלאית עבר ביצירה זו שינוי לדימוי מלאכותי, העשוי משטיחים סינטטיים ומשקף את המעבר מערכים הקשורים לעבודת האדמה לערכים של עבודה במשרדי היי-טק, המחופים בשטיחים מקיר לקיר – זהות יהודית במציאות משתנה.

גלעד אופיר, לא ניתנים לצמצום: אופיר מצלם בנינים מסחריים בתל אביב ומראה אותם כפי שהם, בכיעורם המודרניסטי האפור, כולל תוספות שימושיות כגון מזגנים חיצוניים. האמן מראה את הרחוב התל אביבי במלוא הזנחתו, ומדגיש את הפער בין החלום של פעם למציאות של היום.

אורי רייזמן, בית על גבעה: בציור של אורי רייזמן מצויר נוף חקלאי ובית בקיבוץ. הנוף עובר עיבוד לדימוי מודרניסטי מופשט ומינימליסטי המדגיש את הריק, את השקט ואת המרחב הפתוח.

אייל פריד, החלילן: בתצלום זה נראה נער מנגן בחליל כמו בציורי הרועה של נחום גוטמן, או בציורים של נערים מחללים באמנות המערב. בתצלום, הנער המחלל נמצא ברגע של מנוחה על משאבה בתחנת הדלק שבה הוא עובד. בתוך הנוף החקלאי הפסטורלי, המרומז באמצעות הנגינה בחליל, מופיעה תחנת הדלק כסמל למציאות תחבורתית ותעשייתית עכשווית, המצמצמת את המרחב הטבעי ומנצלת את המשאבים לטובת שימושים אנושיים.

אוהד מטלון, משפחת באביו קריית גת: התצלום שלפנינו מראה משפחה העורכת פיקניק ליד שיוון בעירה שלפנים הייתה עיירת פיתוח. הרצון “לצאת אל הטבע” מוגבל למגרש ליד הבית, והשיכונים שברקע מדגישים את ההווה המקומית ואת הזיכרון ההיסטורי של עיירות הפיתוח ושל המעברות. למרות זאת, ברור שהאירוע מתרחש בשנות האלפיים, מאחר שהבתים עברו שיקום וצביעה מחדש.

הצעות לפעילות בכיתה

שאלות לדיון

"האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו"

- כיצד, לדעתכם, תורמים ייצוגי הנוף השונים לעיצוב זהות?
- איזו זהות מתעצבת בכל אחד מייצוגי הנוף בתמונות שלפניכם?
- האם וכיצד, לדעתכם, החיים בקיבוץ, במושב, בעיר משפיעים על זהותו של אדם? נמקו.
- איזה נוף טבוע בזהותכם האישית? תארו את הזיקה בין הנוף לזהותכם.

סדנת יצירה

צרו דגם תלת-ממדי ממגוון חומרים, כגון: קרטון, חומר, גבס, פלסטלינה, דאס, רשת ברזל, נייר ועוד, ותארו באמצעותו את הנוף הקיים בסביבה שבה אתם חיים. הוסיפו לדגם שבניתם דמויות מפוסלות, וחישבו על היחסים בין לבין הסביבה שיצרתם.

שאלות לדיון

- כיצד מיוצגים "המקום", "המרחב", "ארץ ישראל" ביצירות השונות? מהו הנוף הניבט מהתמונות? מהם הסמלים והסימנים הנראים ביצירות, וכיצד מוצגים האנשים השונים? מדוע, לדעתכם, דווקא הדקל מוצג לראווה בתמונת הכרזה לעידוד התיירות?

אורי רייזמן:

- היכן ממוקם הבית, ומה ניתן לומר על תושביו, על מיקומו ועל צורת החיים שהציור מציג? מדוע לדעתך חסרים אנשים בתמונה?

גלעד אופיר:

- מה ניתן לומר על האנשים המתגוררים בבניין זה? מהי זהותם, ובאיזו מציאות ישראלית הם חיים?
- השוו בין התצלום "לא ניתנים לצמצום" לכרזה הציונית "בואו לפלסטינה". מה אתם לומדים מהשוואה זו?

גל ויינשטיין ודני קרוון

- מה טבעי ביצירה ומה מלאכותי בה? כיצד באה לידי ביטוי ביקורת האמנים על הסביבה ביצירות אלה?

המלצות ליוזמות ולעשייה משותפת בחדר המורים ובמרחב הקהילתי הבית-ספרי

טקס קבלת שבת הוא הזדמנות פז להעצמת קהילת בית הספר. קבלת השבת תכלול שירים, סיפורים, מבע אישי, יצירה ולמידה בחברותא.

מוצע בזאת לקיים תערוכה של עבודות התלמידים על פי המשימה "השבת במרחב הציבורי" (מאגר משימות בתרבות ישראל, עמ' 57-64). בתערוכה זו יוצגו גיליונות החברותא שבנו התלמידים, בצד יצירות האמנות של התלמידים על השבת.

הביקור בתערוכה ילווה במוזיקה מתאימה – שירה ונגינה – שיבצעו תלמידי בית הספר המוכשרים.

אחר כך יתחלקו התלמידים והמבקרים לכיתות, ובסבב בין הנוכחים יספרו על משמעות השבת במשפחתם. לאחר מכן יתחלקו לחברותות סביב עבודות התלמידים, וינסו להגיע להסכמה על אופייה של השבת במרחב הציבורי.

זיקת עם ישראל לארץ ישראל: מקיבוץ גלויות לריבוי זהויות

פרידל שטרן, **כור ההיתוך**, מתוך הספר:
פרידל – לא רק הומור, מוזיאון מאנה-כץ (1999), חיפה

מבוא: "מקיבוץ גלויות לריבוי זהויות"

עם קום המדינה פתחה ישראל את שעריה ליהודי התפוצות, והעולים הגיעו מכל קצות תבל. בשירים רבים מתוארות ההתרגשות והתקווה שבאו לידי ביטוי בהתקבצות העולים בארץ, אך בעיקר מתוארים הקשיים שעמדו בפניהם: תחושת הזרות והשוני, קשיי הפרנסה וההסתגלות, וקשיי לימוד השפה.

עם קום המדינה מנתה האוכלוסייה היהודית כ-650,000 נפש, ובשלוש השנים הראשונות הוכפל המספר. בשנים אלה באו עולים מאירופה שלאחר השואה, מארצות ערב ומצפון אפריקה. כעבור 20 שנה הוכפל שוב מספר התושבים היהודיים. בתקופה זו הגיעו רוב העולים מצפון אפריקה, אך גם מארצות ערב ומברית המועצות. לאחר מלחמת ששת הימים הגיע זרם עולים גדול מארצות הרווחה, בעיקר מאמריקה הצפונית והדרומית. בשני העשורים הבאים נמשך זרם העלייה ומספר התושבים היהודיים במדינה הוכפל בפעם השלישית, והגיע לחמישה מיליון נפש לערך. באותן השנים הגיעו העולים בעיקר ממדינות הגוש הקומוניסטי, אך גם מאתיופיה ומארצות אמריקה. גם עולים אלה סבלו מקשיי קליטה, ורובם נאלצו לשנות את משלח ידם ואת אורח חייהם. עם חלוף השנים העולים "מכל הגלויות ועם כל הבעיות" מנסים לחיות אלה עם אלה. בישראל מתגבשת אצלם זהות חדשה, אך עדיין נותרו הבדלים רבים בין יוצאי הארצות השונות.

המפגש בין העולים החדשים לוותיקים טבע את חותמו על החברה הישראלית מראשית העלייה הציונית ועד ימינו. קליטת העולים בשנות ה-50 עמדה בראש סולם העדיפויות של המדינה הצעירה, שחוותה התמודדות עם קשיים

כלכליים ועימות עם מדינות ערב. לכך נוספו הקשיים האישיים של העולים – התנגשות בין ערכים ושאיפות סותרות, מפגש תרבותי קשה, לימוד שפה חדשה והסתגלות לתנאי חיים חדשים וזרים. היחסים בין האוכלוסייה הקולטת לעולים היו מראשיתם רווי מתח וסטריאוטיפים.

בשנות החמישים הונהגה מדיניות "כור היתוך", שדגלה ב"ציקת" כל התרבויות הגלותיות שמהן באו היהודים לתבנית אחת, ו"גיבוש" חברה חדשה, תוך העצמת התרבות המערבית וטשטוש התרבות המזרחית והמזרח-אירופית של העולים. היהודים שעלו לארץ באותן השנים נדרשו להתאים עצמם ולאמץ את תרבות ה"צבר" (יהודי יליד הארץ) המבוססת על תרבות מערבית.

בשנות ה-80 וה-90 החלו גלי עלייה גדולים מברית המועצות לשעבר ("חבר העמים") ומאזרבייג'ן. העולים ממדינות חבר העמים מצאו דרך ייחודית להשתלבות והתערבות בחברה הישראלית. מצד אחד, הם השתלבו בכלכלה ובחברה הישראלית, ומצד שני, הם שמרו על תרבותם הייחודית והקימו מפלגות פוליטיות המייצגות את האינטרסים החברתיים והכלכליים שלהם.

המשאלה "הלוואי יתמזגו מזרח ומערב", המבטאת את הרעיון כי כל עלייה היא חלק משיירה ארוכה, וכל קבוצת עולים היא נדבך בבניין המדינה, חושפת שינוי בתפיסה: ממדיניות של "כור היתוך" לחברה רב-תרבותית, המאפשרת לכל "שבט" לשמור על ייחודיותו ולתרום ממנה לרב-גונית של החברה.

מידע למורה

בשנים הראשונות להקמת המדינה השאיפה הייתה ליצור "כור היתוך" שיהפוך את בני כל הגלויות לישראלים בעלי זהות תרבותית אחת.

בחברה הגלובלית והרב-תרבותית של היום, נוצר שינוי תפיסתי שנבע מההבנה כי אין "למחוק" את העבר, ויש לשמר ולכבד את תרבויות המוצא של כל עדה בישראל.

עד שנות ה-90 של המאה העשרים שררה בעולם האמנות הישראלי דומיננטיות גברית, יהודית-ציונית ומערבית. החל בשנות ה-90, שבהן החלו להתפתח גישות פוסט-מודרניות אל ה"אחר" והשונה, הופנה המבט גם אל אמנותן של קבוצות אחרות: יוצאי עדות המזרח, נשים, יוצאי חבר-העמים, ערבים ועוד.

יצירות האמנות מציגות את ריבוי התרבויות והזהויות בחברה הישראלית, מייצגות דמויות בעלות זהויות תרבותיות, אתניות ומגדריות שונות, וחושפות ביטויים ופרשנויות שונות לסוגיית הזהויות החברתיות בישראל.

יעדים בתרבות ישראל

- התלמידים יבררו את המושגים: "קיבוץ גלויות" ו"חברה רבת-זהויות" בשלושת ממדי הלמידה, ויסבירו את השינויים בתפיסות.
- התלמידים יביעו עמדה על התפתחות המושג "קיבוץ גלויות" בהגות היהודית והציונית.
- התלמידים ידונו בקשיים ובהצלחות של "קליטת העלייה" בחברה הישראלית.
- התלמידים ידונו בהבדלים שבין "קיבוץ גלויות" ל"מיזוג גלויות".

יעדים באמנות

- התלמידים יתארו ויסבירו את התפיסות הערכיות ביצירות המבטאות "קיבוץ גלויות", ו"ריבוי זהויות".
- התלמידים יבחנו סטריאוטיפים וסמלים בעיצובן של הקהילות השונות.
- התלמידים ילמדו ויסיקו מהטקסטים החזותיים על קשיים בעלייה, על הניסיון "לעיצוב מחדש", על עליות בעבר ועל עליות כיום.
- התלמידים יציגו באופן חזותי את אחד מבני המשפחה שעלה לארץ ממדינה אחרת.

מקיבוץ גלויות לריבוי זהויות באמנות החזותית

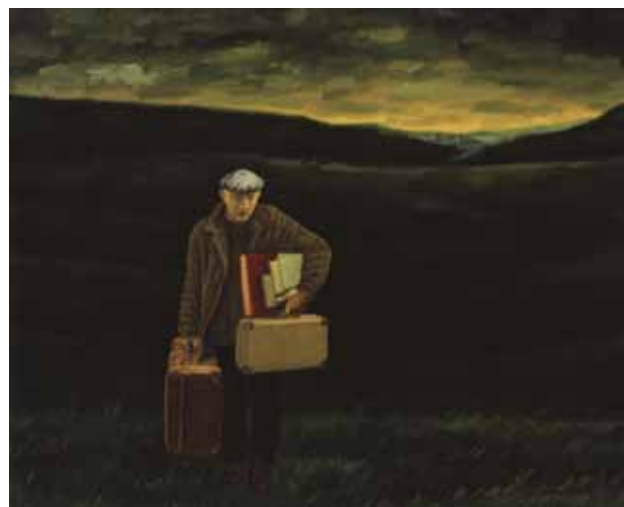
שרגא וייל, בתחנה של המעברה,
גואש על נייר, 1949

נפתלי בזם, במעברה, פחם על נייר, 1952

עדי נס, ללא כותרת, מתוך סדרת הנערים,
צילום, 2000

מאיר פיצ'חדזה, דיוקן עצמי עם מזוודות,
שמן על בד, 1996

תמיר צדוק, בורקס פילמסטילס, צילום, 2007

עירית רבינוביץ, אמבת, אקריליק על בד, 2005

ז'אק ז'אנו, קברי צדיקים (בעקבות סיור שורשים למרוקו), ברזל וצילום, 1997

אוהד מטלון, משפחת הופמן, בית שמש, צילום, 2004

חזה ראוכר, כתוב באמהרית, שמן על בד, 2005

מידע למורה

ברישום הפחם של **נפתלי בזם** מתוארים החיים הקשים באוהלי המעברות של שנות ה-50. האמן **שרגא וייל** צייר את הנוף החברתי של ישראל בזמנו, כמו לדוגמה הציור שלפנינו, העוסק בחיים במעברות העולים מארצות המזרח אחרי קום המדינה.

אמנים עכשוויים, בני הדור השני והשלישי לעלייה מארצות המזרח, ביטאו מחאה על היחס שלו זכו בני עדות המזרח בעשורים הראשונים לאחר עלייתם. **תמיר צדוק** יצר צילומים מבוים שלו, של חבריו ושל בני משפחתו על פי "סרטי בורקס", שהציגו את הישראלי המזרחי באורח סטריאוטיפי כ"עבריין". **עדי נס** ביים רגעים משוחזרים מילדותו, כעולה מאיראן שמשפחתו הופנתה לעיירת הפיתוח קריית גת בשנות ה-50. בסדרה "הנערים" הוא מנסה להראות את היופי והעדינות בדמויות הנערים המזרחיים מעיירת הפיתוח, בניגוד לסטריאוטיפים הרווחים.

הצייר **מאיר פיצ'חדזה** עלה ארצה בגיל שבע-עשרה מגיאורגיה עם אחותו. קליטתו בארץ הייתה קשה, והוא ביטא את קשיי ההגירה וההיקלטות בארץ ברבים מציוריו. בציור זה, העולה החדש מתואר כאדם שנתלש מביתו וממולדתו ולקח עמו רק מעט ספרים ומזוודות עם ציוד אישי. פניו מודאגים ומוטרדים וגבו כפוף. הוא מגיע מנוף לא מוגדר, אך מאוד לא ישראלי, ופניו פונים קדימה, כשבשפת הגוף שלו ניכרים סימני השאלה לגבי העתיד. התאורה בציור קודרת וניגודית, מבליטה את החיורון של פניו ואת הגלותיות והזרות של הלבוש, של הכובע, של המזוודות. הוא מחזיק בערמת ספרים, כביכול נושא אתו את תרבותו לעבר הארץ החדשה. המושג "עולה חדש" הוא מושג יהודי-ציוני, המסמן את ההגירה לארץ ישראל כאירוע משמח ומרומם נפש, שתורם ל"עלייה" במצבו של היהודי שהגיע לארץ. לעומת זאת, המושג "מהגר" מתאר מצב של מעבר מארץ לארץ, שלא תמיד נבחר מרצון, ואינו מתייחס רק ליהודים המגיעים לארץ אבותיהם, אלא גם לבני עמים שונים הנוודים מארץ לארץ מחוסר ברירה, כמו מהגרי עבודה או פליטים. פעולת ההגירה שלהם מאלצת אותם להיפרד מנופים, מתרבויות וממנהגים אחרים, וכרוכה בהסתגלות לתרבות זרה להם.

האמן **ז'אק ז'אנו** מאזכר בעבודותיו מבנים של קברים ושל בתי-כנסת עתיקים בארץ הולדתו, מרוקו. בשנות ה-90 האמן חזר לביקור במחוזות ילדותו במרוקו, ויצר יצירות בעקבות הפולקלור העממי. מסעו הפנימי לחיפוש זהותו כבן לעדה המרוקנית, וכיהודי שעלה לישראל, מתבטא ברבות מיצירותיו. ציורי הצדיקים והדיוקנאות שלו מעלים שאלות בנושאים הגדרת זהות וחיבור למסורות פולחן עממיות, למיסטיקה, ולפולחן היהודי הדתי במרוקו ובארץ ישראל. המבנים המקושטים שיוצר ז'אנו משלבים בין דגמי קברי צדיקים לקברי שיחיים, ומזכירים לצופה כי התרבות הערבית והתרבות היהודית היו קשורות זו לזו באופן הדוק בקהילות המזרח.

האמנית **חווה ראובר** מציירת נשים אתיופיות הגרות בשכונתה בעיר רחובות. בציור זה מופיעות חיה ושתי בנותיה. במהלך העבודה סיפרה חיה את סיפור חייה; היא כתבה אותו באמהרית על הבד מאחורי דמותה המצוירת. ראובר: "זהו סיפור על בריחה ממסורת של דיכוי נשים באתיופיה, איך קמה ועשתה מעשה, כשהיא בהיריון ותינוקת על זרועותיה, עזבה את בעלה ויצאה למסע תלאות כדי לעלות לארץ ישראל. בחירה יוצאת

דופן על רקע התרבות שממנה היא באה. בחירה בחיים גאים ללא דיכוי". חיה: "סוף סוף הגעתי לארץ ישראל, נישקתי האדמה, התפללתי ושמחתי". שתי בנותיה המופיעות אתה בציור גדלו בארץ. גאות, עצמאיות ומשחררות.

צילומיו של **אוהד מטלון** מתעדים את המפגש הבין-תרבותי של בני עדות, אמונות ומוצאים אתניים שונים בתוך המרחב הישראלי. בעבודה זו מוצגים בני משפחת עולים מאמריקה או מחבר העמים, דתיים, המתגוררים בעיירת הפיתוח בית שמש, שזוהתה בעבר עם העלייה מארצות ערב. הצומת המצולם בעבודה מייצג צומת דרכים גם בייצוגי הזהויות בישראל העכשווית, שבה לא ניתן כבר לסווג קבוצות אוכלוסייה באופן חד-ממדי רק על פי הקריטריונים: מוצא, תרבות, אמונה או מקום מגורים, וכל התרבויות משולבות ומעורבות זו בזו.

בציורה של **עירית רבינוביץ**, אמנית, מופיעות שתי ילדות-נערות אוחזות ידיים וניצבות מול הצופה כשהן אוכלות אבטיח, אטריבוט לקיץ הארץ-ישראלי. הילדות-נערות מייצגות תרבויות שונות השייכות לאותו השלם – ישראל העכשווית. האחת מתבוננת ישירות בצופה, והאחרת כבתוך שלה, שקועה באכילת האבטיח. הילדות-נערות עומדות בחדר, על רצפת אריחים מעוטרים, המאפיינים את תל אביב של פעם. הרצפה מוצגת במבט-על. הדגם חוזר על עצמו, וברבע האחרון מתאחדים המעגלים לאין-סוף, אולי כרמז למיזוג חלקי השלם על היבטיו המגוונים. מהחלון נראים תפוחי הזהב, כסמל המייצג את התרבות המשותפת לשתי הבנות. התפוזים מאזכרים את הפרדסים בתל-אביב-יפו ואת ציוריהם של נחום גוטמן, של ראובן רובין ושל אחרים.

הצעות לפעילות בכיתה

שאלות לדיון

- על רקע מה שלמדתם בנושא "בין קיבוץ גלויות לכור ההיתוך" עיינו בתמונות ודונו בשאלות הבאות:
- אילו תמונות מייצגות הצלחה של מדיניות "כור ההיתוך" ואילו תמונות מייצגות כישלון או ביקורת על מדיניות "כור ההיתוך"? הסבירו תשובתכם.
- אילו תמונות מייצגות הצלחה בקליטת עלייה, ואילו תמונות מייצגות ביקורת על קליטת העלייה? מדוע?
- הצביעו על בעיות חברתיות שיכולות להיווצר בחברה שבה זהויות רבות. הציעו פתרונות לבעיות אלה.

שאלות לדיון

- התבוננו באתרי מידע למיניהם, וחפשו כרזות ותמונות המספרות את סיפור העלייה לארץ בתקופה שלפני קום המדינה. כיצד הוצגה העלייה לארץ בשנים אלה?
- התבוננו בתמונות שלפניכם: כיצד מתוארים בהם קשיי הקליטה?
- כיצד מתארים בני הדור השני לעלייה מארצות המזרח את ביקורתם כלפי החברה?
- כיצד מתוארת העלייה מאתיופיה ביצירה "כתוב באמהרית" של חוה ראוכבר?
- התייחס למונחים: "געגועים", "נוסטלגיה", "משבר מעבר", "שייכות", בהקשר ליצירות המוצגות.
- הסבר מהי "רב-תרבותיות" וכיצד היא מתבטאת ביצירה "אמנת" של עירית רבינוביץ?

חברותא

מצאו טקסטים בספרי הלימוד שלכם, ונסחו טיעונים
בעד ונגד "כור ההיתוך" או "רב-תרבותיות".

ערכו בכיתה דיבייט: נסו לשכנע זה את זה בעד או
נגד.

סדנת יצירה

במציאות הרב-תרבותית של ישראל כיום, כל אחד
מהתלמידים מביא עמו מנהגים, מסורות והיסטוריה
משפחתית משלו. הביאו תמונות מאלבום המשפחה
שמייצגות את התרבות המשפחתית שלכם. בחרו
גם תמונות שבהן ניתן לראות שינוי או מעבר בין
תרבות ארץ המוצא להיקלטות בישראל. נסו לייצג
באופן חזותי בציור, בתבליט, בקולאז', בפסל, או בכל
טכניקה אחרת שתבחרו, את המשפחה שלכם (ניתן
לשלב את הפעילות בעבודת "שורשים" בכיתה ז').

המלצות ליוזמות ולעשייה משותפת בחדר המורים ובמרחב הקהילתי הבית-ספרי

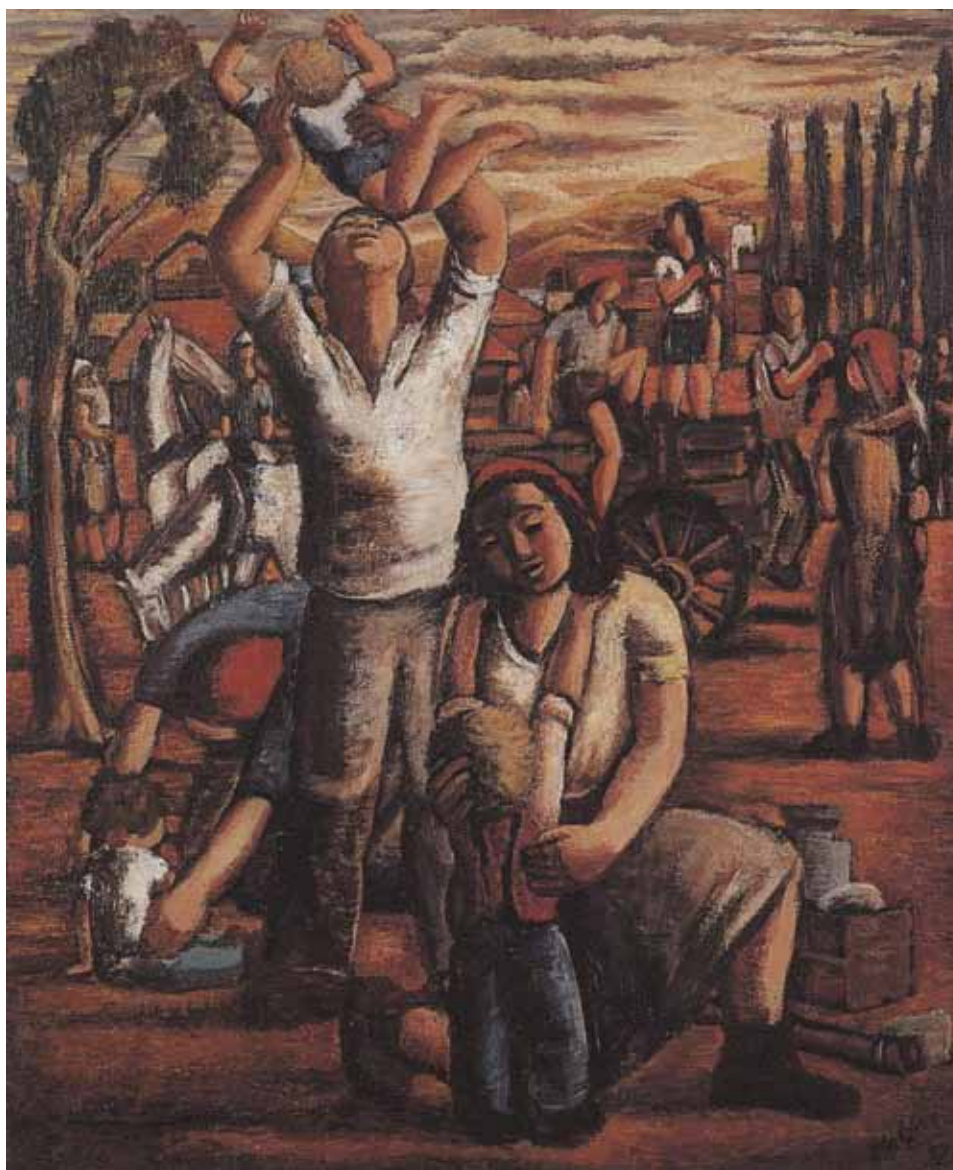
פעילות משותפת הורים/סבים/סבתות/תלמידים ומורים

קהילת בית הספר תתאסף ותתחלק על פי שנות העלייה לארץ, ועל פי ארצות המוצא.

כל קבוצה תקבל כרטיס משימות ושאלות שיאפשרו להם לדון ב"קליטת העלייה" שלהם: הצלחות, כישלונות,
קשיים וגילויי יחס מיוחדים. הקבוצות יציגו את מסקנותיהם במליאה.

בשלב השני יוצגו עבודות התלמידים במשימה "זהות יהודית-ישראלית בקליטת עלייה" (מאגר משימות בתרבות
ישראל, עמ' 65-75). לאחר מכן, תתכנס הקהילה על פי כיתות, התלמידים יציגו את הצעותיהם במשימה
ממאגר המשימות, והמשתתפים יבחרו הצעה או שתיים ליישום משותף בקהילתם.

מחזור הזמנים: השבת - בין זהות יהודית לזהות ישראלית

יוחנן סימון, שבת בקיבוץ, שמן על בד, 1947

מבוא: "לקראת שבת"

"אפשר לאמר בלי שום הפרזה, כי יותר משישראל שמרו את השבת, שמרה השבת אותם" (אחד העם, השילוח ג', סיון, תרנ"ח). השבת זכתה, בתרבות ישראל, למעמד מיוחד; "זכר למעשה בראשית" מחד גיסא, וזכר ליציאת מצרים, מאידך גיסא. יום "קדוש" מבחינה דתית, ויום של מנוחה ליגע ולעמל. אברהם יהושע השל הגדיר את השבת כ"היכל בזמן"; "היהדות מצווה עלינו להידבק בקדושה שבתוך הזמן, להידבק בקדושת המאורע, ללמוד איך לחנוך מקדשים הצפים ועולים מתוך הזרם האדיר השוטף בכל ימות השנה. השבתות הן היכלות הפאר שלנו, בתי המקדש שלנו, קודש הקודשים זה, לא הרומאים ולא הגרמנים מסוגלים לשרוף..." (אברהם יהושע השל, השבת).

בחזון הציוני קיים יחס דו-ערכי לשבת. אנשי רוח יהודים חילונים שונים ראו בשבת יום בעל ערך תרבותי וחברתי. ברל כצנלסון, מראשי תנועת העבודה, ראה בשבת את אחד מעמודי התווך של התרבות העברית ושל הסוציאליזם העברי, ודרש מחבריו לתנועה הקיבוצית להימנע מעבודה בשבת. במכתב של חיים נחמן ביאליק לחבר קיבוץ גבע, הוא מציין כי "אנו מתוודעים על חילול שבת המוני שהיה בקיבוץ", וכותב כי **"ארץ ישראל בלי שבת לא תיבנה אלא תיחרב"**.

כיום, תפיסת השבת בתרבות החילונית מורכבת ואינה אחידה. חשיבותה המסורתית וההיסטורית של השבת, בצירוף העובדה כי זה יום המנוחה הרשמי בישראל, ליהודים, על פי חוק שעות עבודה ומנוחה, הופכת את השבת ליום מיוחד גם בעבור הציבור בישראל שאינו שומר מצוות.

במחקר שנערך על ידי מרכז גוטמן בשנים 1999–2000 בנושא התנהגות דתית-יהודית ותפיסת הזהות העצמית של היהודים בישראל, הרוב המכריע של החילונים השיבו כי הם מעדיפים לשוות לשבת שלהם אופי שקט ומשפחתי, ומעדיפים כי לשבת הציבורית יהיה צביון ייחודי, אף כי אין הסכמה על אותו צביון.

טוב לדעת: על אמנות ושבת

תפיסת השבת לאורך הדורות הייתה מורכבת ולא אחידה, אולם קיימת הסכמה כללית, שהשבת שמרה על היותה "זמן אחר" ונכס יסוד של התרבות היהודית והישראלית. השבת היא מוקד משיכה לאמנים, ליצור את השבת "שלהם" או את השבת "הקולקטיבית" של העם היהודי. עיצוב השבת ואופייה - מנהגים, סמלים (יודאיקה), ערכים הכוללים קדושה וצדק חברתי - כל אלה שימשו השראה וכוח משיכה ליוצרים, להביע את השבת שלהם באמצעות המבע החזותי.

יעדים בתרבות ישראל

- התלמידים יזהו ביטויים "ישראליים" וביטויים יהודיים של השבת ביצירות שלפניהם.
- התלמידים יסבירו את המשמעויות השונות של השבת ואת השפעתן על הזהות היהודית והישראלית שלהם.
- התלמידים יציגו את משמעות השבת בעבורם.
- התלמידים יבררו עמדות ביחס לאופייה של השבת במרחב הציבורי.
- התלמידים יביעו עמדה על אופייה הרצוי של השבת במרחב הציבורי.

יעדים באמנות

- התלמידים יכירו את הדימויים החזותיים של השבת.
- התלמידים יכירו את הביטויים החזותיים של השבת במרחב הפרטי והמשפחתי, ובמרחב הציבורי.
- התלמידים יזהו אמירות וביקורת העולים מטקסטים חזותיים באשר למשמעות השבת או מנהגיה.
- התלמידים יבררו מה מסמלת או כיצד באה לידי ביטוי השבת במשפחתם, ויצילו לכך פרשנות חזותית.

תמרה מסל, 1. פמוטים ריקים 2. פמוטים עם נרות דולקים, מתוך הסדרה: כלי כסף, צילום, 1997

הדס עפרת, מגדל בשמים,
עץ ועץ לבד חרוכים באש, 2006

דוב אברמסון, חולצת שבת,
אקריליק על בד, 2007

מידע למורה

השבת היא חלק מרכזי וחשוב בטקסים היהודיים ובמחזור החיים היהודי. כניסת השבת היא פרק זמן קצת לפני רדת החשיכה ביום שישי, המבשר על תחילתה של השבת. כניסת השבת היא רגע חגיגי בחיי היהודי והיהודייה. האימהות והבנות נוהגות להדליק נרות לפני כניסת השבת. יהודים דתיים נוהגים ללכת לבית הכנסת לאחר כניסת השבת כדי לקבל בתפילה את השבת הנכנסת. זמן זה הוא זמן מקודש שבו עוזבים את כל מלאכות החול ומקדישים אותו למנוחה, לרוחניות ולמשפחה.

ל"ט אבות מלאכה: התורה אוסרת עשיית כל מלאכה בשבת, אך מציינת רק חלק מן המלאכות האסורות והמותרות בשבת. המלאכות המפורשות בתורה כאסורות הן: הבערת אש, חריש וקציר, קישוש עצים, ויציאה מחוץ לתחום היישוב. בספרי הנביאים מצוינות כמה מלאכות אסורות נוספות, בהן: נשיאת משא, גם על גב חמור, קניית מרכולות מן הגויים והכנתן. כמו כן, נקבע כי שבת נועדה "לעונג". ספר אדם וחווה, אחד מהספרים החיצוניים, מציינ, כי בשבת אין להתאבל, ויש להימנע ככל שניתן מצער ועוגמת נפש. עם כתיבת המשנה,

מיינו חכמי המשנה את המלאכות האסורות בשבת לל"ט אבות מלאכה, בהתבססם על המלאכות שהותרו בשבת באופן ייחודי, לרגל מלאכת הקודש, היא הקמת המשכן (ז', משנה ב'). בצד 39 מלאכות האב, קבעו חכמי המשנה כי יש להתאים כל מלאכה אחרת למלאכת האב הקרובה לה, ולנהוג בה כתולדה של זו. תולדה ומלאכת אב נחשבות כאסורות באותה המידה.

הדלקת נרות שבת: השבת הביתית נפתחת בהדלקת נרות שבת ובברכה עליהם, זמן מסוים קודם לשקיעת החמה ביום שישי. הארת הבית בליל שבת נחשבת מצווה ומטרתה, בין היתר, ליצור אווירה נעימה ולהשרות שלום. נהוג שהאישה מדליקה את הנרות, וכך מקבלת את השבת (כלומר, החל מהדלקת הנרות, האישה אסורה בעשיית המלאכות האסורות בשבת), אך החובה חלה גם על גברים השובתים לבדם.

קבלת שבת: תפילת השבת נפתחת באמירת "לכו נרננה" ומזמורים נבחרים אחרים מספר תהילים. זהו טקס מאוחר יחסית שתיקנו מקובלים בצפת, במאה ה-16, והוא פשט בתפוצות ישראל, עם שירת הפיוט "לכה דודי". לאחר טקס קבלת השבת מתפללים ערבית של שבת, השונה מהתפילה של ימות החול ומכילה בחובה את גרעין הקידוש של ליל השבת.

קידוש וסעודת ליל שבת: הקידוש הוא ברכה הנאמרת בליל וביום השבת על כוס יין או על פת (אם חסר יין), עם אזכור פסוקים מן המקרא על השבת. הקידוש הוא קיום מצוות זכירת השבת. הקידוש הוא טקס הנערך לפני תחילת סעודת ליל שבת במעמד כל בני הבית. לאחריו מברכים על לחם משנה, שתי כיכרות לחם שלמות, כזכר למן. כיום נוהגים לברך על חלות.

עונג שבת: חלק מהותי מתוכן השבת קשור למצווה להתענג על החומריות ולקדש אותה, ולכן מצווה בשבת לסעוד שלוש סעודות, לנוח ואף לקיים יחסי אישות.

הבדלה: טקס המסמן את סוף השבת, ושתפקידו "להבדיל בין קודש לחול" – בין השבת לימות החול. רק לאחר ההבדלה ניתן להתחיל בעיסוקי השבוע הרגילים, האסורים בשבת. ההבדלה נערכת לאחר תפילת ערבית של מוצאי שבת, שהיא תפילת ערבית של ימות חול עם תוספות מעטות.

העלייה לארץ חוללה שינוי בתפיסות המסורתיות בנוגע למוסד המשפחה. החלוצים ובני הקיבוצים ציינו את השבת לא בהליכה לבית כנסת ולא בתפילות ואיסור מעשים, אלא ב"קבלת שבת" משותפת וחגיגית של כל בני הקיבוץ, שהייתה מלווה בברכות מקוריות ובשירי ארץ ישראל. בצירוף של **יוחנן סימון** מורגשת אווירת השבת בקיבוץ: קרבה לטבע ולאדמה, שיתופיות ומשפחתיות שוויונית.

תמרה מסל מצלמת את פמוטי השבת כחלק מסדרת תצלומים של חפצים שקיבלה לחתונתה, העשויים כסף. היא מקשרת בין החומרים הכימיים שמהם עשויה אמולסיית הצילום עצמה (הלידי כסף) לבין הכסף כמייצג יוקרה, זוהר וקדושה. את החפצים הביתיים היא מצלמת באופן אחיד, "אדיש" לכאורה, שאינו מצביע על היררכיית חשיבות ביניהם. אולם, האמנית עסוקה בשאלה "מהו הערך והיופי המיוחס לחפצים אלה?". הצגת החפצים בזוגות, למשל, חנוכייה עם נרות דולקים בצד חנוכייה בלי נרות, פמוטים דולקים ופמוטים ריקים, מעוררת שאלות על משמעות הטקס היהודי, על משמעות הדלקת האור מתוך חומר צנוע ופשוט כגון החלב הלבן. האם הקדושה מצויה בחפץ? בחומר? או אולי במשמעות הנשגבת שמעניקים לו אלה המקיימים את מצוות הדלקת הנרות?

הצגת המלא והריק זה בצד זה מאזכרת מצבים שבהם הנר כבה, או אינו דולק כלל, כגון במקרים של מוות והעדר של בן משפחה. הנר הריק, כמו נר נשמה, מסמל זיכרון, געגוע, בדידות. מנגד, "הנרות הדולקים בצילום דולקים בו לעד" אומרת האמנית, ובכך מעוררת תקווה למילוי הבית בחום, באור, באהבה משפחתית ובתוכן רוחני שיתקיימו לעולם.

חולצת השבת הלבנה מסמלת בעבור **דב אברמסון** קוד רשמי של חגיגות הנהוגה בקבלת השבת. לא תמיד הסכים האמן עם קוד זה, ולעתים ניסה לחתור תחתיו. אמונתו עברה תהליך של שינוי, תהליך שהתחיל דווקא מחולצת השבת.

חוקרת האמנות יעל גלעת טבעה את המושג "מפנה היודאיקה", כלומר: השימוש בחפצי יודאיקה בתחום האמנות, הנפוץ באמנות היהודית והישראלית כיום. בישראל החל התהליך עוד בסוף שנות ה-60, והלך והתעצם במהלך שנות ה-80 אצל אמנים כמו משה גרשוני ומיכאל סגן-כהן. עבודתו של **הדס עפרת** "מגדל בשמים" היא עבודת אמנות עכשווית, המגדילה את מגדל הבשמים המסורתי לגודל של מגדל בגובה אדם. יצירה של חפצי פולחן יהודיים בתרבות העממית מזינה את השיח האמנותי ומפרה את היצירה העכשווית, מתוך דיאלוג בין עבר להווה, הנוגע לזהותו התרבותית של העם היהודי.

הצעות לפעילות בכיתה

שאלות לדיון

- אילו מוטיבים של שבת ביצירות מבטאים זהות ישראלית, ואילו מוטיבים של שבת ביצירות מבטאים זהות יהודית?
- אילו ערכים מערכי השבת מייצג כל מוטיב ביצירה?
- האם, לדעתכם, ניתן לשלב מוטיבים אלה בחברה הישראלית בימינו?
- מהו אופייה הרצוי, לדעתכם, של השבת במרחב הציבורי שלנו? כיצד יבטאו זאת המוטיבים שביצירות?

שאלות לדיון

- חפשו באתרי מידע למיניהם תמונות אמנות העוסקות ב"שבת". השוו אותן לתמונתו של יוחנן סימון "שבת בקיבוץ", וציינו מה דומה ומה שונה, ואיזה סוג של שבת מוצג בכל אחת מהתמונות.
- אילו פרטי יודאיקה נוספים לשבת אתם מכירים? למה משמשים פריטים אלה, וכיצד הם מעוצבים?
- התבוננו ביצירה של הדס עפרת והסבירו: כיצד מעוצבים פרטי היודאיקה? כיצד הם מסמלים זהות יהודית-ישראלית במציאות משתנה?

חברותא

- איך הייתם רוצים לראות ולחוות את השבת במרחב הציבורי?
- מצאו טקסטים בספרי הלימוד שלכם, ודונו בהצעות השונות לציון השבת במרחב הציבורי.
- גבשו עמדה בנוגע לציונה של השבת, כפי שהייתם רוצים לראותה במרחב הציבורי. בטאו את עמדתכם ביצירה חזותית שבאים בה לידי ביטוי המוטיבים היהודיים והמוטיבים הישראליים של השבת.

סדנת יצירה

התלמידים ימצאו דימוי יודאיקה או יביאו חפץ יודאיקה מהבית. התלמידים יחקרו את הדימוי לעומק ברישום, וייצרו מתווה למחווה אישית שתתייחס למקור, אך תשנה אותו ותחדש את צורתו. השינויים יכולים להיות במאפיינים הבאים: דגם, גודל, צבע, חומר, מרקם, פרופורציות ועוד.

המלצות ליוזמות ולעשייה משותפת בחדר המורים ובמרחב הקהילתי הבית-ספרי

טקס קבלת שבת הוא הזדמנות פז להעצמת קהילת בית הספר. קבלת השבת תכלול שירים, סיפורים, מבע אישי, יצירה ולמידה בחברותא.

מוצע בזאת לקיים תערוכה של עבודות התלמידים על פי המשימה "השבת במרחב הציבורי" (מאגר משימות בתרבות ישראל, עמ' 57-64). בתערוכה זו יוצגו גיליונות החברותא שבנו התלמידים, בצד יצירות האמנות של התלמידים על השבת.

הביקור בתערוכה ילווה במוזיקה מתאימה – שירה ונגינה – שיבצעו תלמידי בית הספר המוכשרים.

אחר כך יתחלקו התלמידים והמבקרים לכיתות, ובסבב בין הנוכחים יספרו על משמעות השבת במשפחתם. לאחר מכן יתחלקו לחברותות סביב עבודות התלמידים, וינסו להגיע להסכמה על אופייה של השבת במרחב הציבורי.

ביבליוגרפיה

(חלק מהפריטים הביבליוגרפיים מופיעים בגרסת רשת)

זהות ישראלית במציאות משתנה

דמות הצבר

אשד, אלי. "מרותי ועד שרוליק – עולם הקריקטורות והקומיקס של דוש", מאמר ברשת דקל, צופיה. "אובייקט ישראלי / עניין של זמן", קטלוג תערוכה, בית האמנים בירושלים. קרוון, דני. "אצל דני קרוון קיבל שיח הצבר משמעות פוליטית", כלכליסט, 2012.

מידע נוסף:

משרד החינוך, המטה לתרבות ישראל, "בשביל הזהות – היבטים בזהות יהודית", ירושלים, תש"ע.

האדם תבנית נוף מולדתו

אורן, מיכל. "שבעת המינים' והתפוז – נוסטלגיה וזהות יהודית-לאומית", (תדפיס), ספריית מכון שכטר למדעי היהדות.

דגון, יואב. "הפרדס הקסום", קטלוג תערוכה, מוזיאון נחום גוטמן לאמנות. דירקטור, רותי. "גלעד אופיר, סדנאות האמנים", הצופה/ארכיון. 2004.

כץ פרימן, תמי. "נהלל", פאטאמורגנה, קטלוג תערוכה, מוזיאון חיפה לאמנות. עפרת, גדעון. "אופקים רחבים – עבודות נבחרות (א)", המחסן של גדעון עפרת (בלוג באינטרנט), ינואר, 2011.

קופין, פיטר. "ללא כותרת" (פירמידת תפוזים), ארה"ב, 2007.

http://www.perrotin.com/Peter_Coffin-works-oeuvres-12594-37.html

שלוש, תומר. "יפו-יאפה-ג'אפה", תל-אביב-יפו עבר, הווה, עתיד – בלוג אורבני, דצמבר, 2009.

<http://tommerchelouche.blogspot.co.il/2009/12/blog-post.html>

ראמ"ה, המטה לתרבות ישראל, "מאגר משימות בתרבות ישראל ומורשתו לבתי הספר היסודיים ולחטיבות הביניים", ת"א, תשע"ג, עמ' 77-83.

גלעת יעל. "עיצוב כתרבות: ישראליות של מוצרי צורפות יהודית-תימנית".
<http://moodle.oranim.ac.il/moodle/mod/resource/view.php?id=18819>

מקיבוץ גלויות לריבוי זהויות

"אמהות קדושות", חוה ראוכר, קטלוג תערוכה, בית האמנים, תל אביב.

בן צבי, טל. "השהיית השפה כעניין בעבודות של אמנים מזרחיים", גלריית הגר.
http://www.hagar-gallery.com/Catalogues/docs/MotherT_HE.pdf

תמיר צדוק, אמן

http://www.rg.co.il/artists_prt.asp?ArtID=106

עפרת, גדעון. מאיר פיצ'חדזה: המסע אל האור הבהק באופק, המחסן של גדעון עפרת (בלוג באינטרנט), ינואר, 2011.

עפרת, גדעון. "אופקים רחבים - עבודות נבחרות (ב)", המחסן של גדעון עפרת (בלוג באינטרנט), ינואר, 2011 (נפתלי בזם, מעברה).

עפרת, גדעון. "שרגא וייל שלא הכרנו", המחסן של גדעון עפרת (בלוג באינטרנט), יוני, 2012.

שפרבר, דוד. "ז'אק ז'אנו - הכלאות מורכבות בין דת לחילוניות", ארטפורטל.

<http://www.artportal.co.il/?CategoryID=127&ArticleID=1023>

שפרמן, קרין תמר, החברה הישראלית - חברת מהגרים, "פרלמנט" גיליון 58, המאמר נמצא ברשת האינטרנט, 2008.

משרד החינוך, המטה לתרבות ישראל, "קיבוץ גלויות" - יחידת לימוד לכיתה ז' בשילוב הלומדה "ציונות בראי הזמר והסמל", ירושלים, תשע"א.

ראמ"ה, המטה לתרבות ישראל, "מאגר משימות בתרבות ישראל ומורשתו לבתי הספר היסודיים ולחטיבות הביניים", ת"א, תשע"ג עמ' 65-70.

מידע נוסף:

כור היתוך, באתר המרכז לטכנולוגיה חינוכית

מעברה, מחנות עולים, באתר המרכז לטכנולוגיה חינוכית

עלייה לארץ ישראל, באתר המרכז לטכנולוגיה חינוכית

רב-תרבותיות, באתר המרכז לטכנולוגיה חינוכית

השבת כביטוי לזהות יהודית-ישראלית

"יודאיקה טוויסט - חדשנות בעיצוב יודאיקה", אוצר: ויימן דניאל, אוצר אחראי: שגב, חגי: קטלוג תערוכה, בית התפוצות מוזיאון העם היהודי, 2009.

שפרבר, דוד. "המבט החדש על ה'אחר' באמנות הישראלית העכשווית", הפורטל הישראלי לאמנויות.
<http://www.artportal.co.il/?CategoryID=127&ArticleID=636>

תמיר, טלי: חלב-אב - על מפגשי הקצה בעבודותיו של הדס עפרת, 2012.
<http://talitamir.com/catalog/album/132>

ראמ"ה, המטה לתרבות ישראל, "מאגר משימות בתרבות ישראל ומורשתו לבתי הספר היסודיים ולחטיבות הביניים", ת"א, תשע"ג עמ' 57-63.

מידע נוסף:

שבת, באתר המרכז לטכנולוגיה חינוכית

יוחנן סימון, שבת בקיבוץ, שמן על בד, 1947, ויקיפדיה, אתר מוזיאון תל אביב.

מגדל בשמים, הבדלה - ויקיפדיה

אמנות יהודית בעיצוב חדשני באוסף מוזיאון ישראל, באתר המוזיאון

מאגר יצירות אמנות ישראלית, <http://www.artispo.com>

"חריטות ושריטות: דמות החייל בדפוסים משתנים", אוצרת: סיגל ברקאי, קטלוג תערוכה, מוזיאון פתח תקווה, 2007.

- "אתה תותח", קטלוג תערוכה, אוצר: חיים מאור, 2004.
- "נוף חתום", אוצרת: סיגל ברקאי, אתר מוזיאון פתח תקווה, 2009.
- מאור, ח' (2003). נופים מסומנים; נוף ומקום באמנות העכשווית בישראל. באר שבע: הוצאת אוניברסיטת בן גוריון.
- "שפת אם", אוצרת: טלבן צבי, קטלוג תערוכה, המשכן לאמנות בעין חרוד, 2002.
- שרה חניסקי, "עיניים עצומות לרווחה" בתוך: שנהב, י', "קולוניאליות והמצב הפוסט קולוניאלי", הוצאת הקיבוץ המאוחד מכון ואן ליר, 2004.
- גילרמן, דנה. "סקס-אפיל יהודי", הארץ, 2002.
<http://www.haaretz.co.il/misc/1.825964>
- שפי, סמדר. "לא שומרות נגיעה: על התערוכה 'מטרוניתא'", הארץ, 2012
<http://www.haaretz.co.il/gallery/art/1.1643785>
- שפרבר, דוד. "המבדיל בין קודש לחול – כלים שבורים. מבטים דקונסטרוקטיביים באמנות יהודית עכשווית", אתר טקסטורה.
- עפרת, גדעון. "1948 – דור תש"ח באמנות ישראל", המחסן של גדעון עפרת (בלוג באינטרנט), אוגוסט, 2011.
- עפרת, גדעון. רחל שרה הגר, דמות האישה באמנות הישראלית, מאמר ברשת.

